

Društvene grupe u Judeji tijekom ranog principata

Javorović, Dona

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:843084>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Dona Javorović

**DRUŠTVENE GRUPE U JUDEJI
TIJEKOM RANOG PRINCIPATA**

Diplomski rad

Zagreb

2023.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Dona Javorović

**DRUŠTVENE GRUPE U JUDEJI
TIJEKOM RANOG PRINCIPATA**

Diplomski rad

Mentor: Dr. sc. Jelena Marohnić

Suradnik u mentorstvu: Dr.sc. Bruna Kuntić-Makvić

SADRŽAJ

1. Predgovor	1
2. Uvod u društvene grupe Judeje ranoga principata	2
2.1. Povijesna zbivanja u Rimskome Carstvu i Judeji na pragu i početkom nove ere.....	3
2.1.1. Rimsko Carstvo i provincije u ranome principatu.....	3
2.1.2. Rimski provincija Judeja u ranome principatu	3
2.1.3. Društvene grupe kao relevantan fenomen u judejskom društvu.....	7
2.2. Rimski i židovski antički djela kao povijesni izvor o društvenim grupama.....	10
2.2.1. Primarni antički izvor: Josip Flavije.....	10
2.2.2. Židovski sektaška literatura: Kumranski spisi.....	12
2.2.3. Biblijski tekstovi.....	14
2.3. Zaključci i opažanja u suvremenoj znanstvenoj literaturi.....	15
3. Identitet društvenih grupa Judeje ranoga principata	18
3.1. Tradicionalna podjela prema Josipu Flaviju.....	18
3.1.1. Farizeji.....	18
3.1.2. Saduceji.....	23
3.1.2a. Sukob farizeja i saduceja.....	25
3.1.3. Eseni.....	26
3.1.4. Zeloti.....	32
3.1.5. Sikarioti.....	36
3.2. Ostale društvene grupe prema antičkim izvorima.....	39
3.2.1. Pismoznanci.....	39
3.2.2. Prozeliti.....	42
3.2.3. Nazareni.....	44
3.2.4. Herodovci.....	45
4. Usporedba identiteta društvenih grupa Judeje ranoga principata	47
4.1. Odnos prema promjeni osobnog identiteta.....	49
4.2. Odnos prema tradicionalnom judaizmu.....	50
4.3. Odnos prema židovskim sunarodnjacima.....	51
4.4. Odnos prema rimskoj okupatorskoj vlasti.....	52
4.5. Odnos prema kulturološkoj razmjeni.....	53
5. Doprinos društvenih grupa i njihov utjecaj na povijesna zbivanja	55
6. Sažetak na engleskom jeziku	58

7. Bibliografija	59
7.1. Kratice.....	59
7.2. Izvori.....	60
7.3. Izdanja izvora i literatura.....	60
7.4. Mreža.....	64
8. Prilozi	65

1. PREDGOVOR

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada spoj je zanimanja za povijest dviju znamenitih antičkih civilizacija, Rimske i Židovske. U nemogućnosti odabira jedne od njih, kompromisno rješenje bila je tematika koja dotiče i spaja obje civilizacije. Judeja u ranome principatu mjesto je gdje se rimska i židovska povijest isprepliću i gdje njihov susret pokreće fascinantan slijed događaja s velikim globalnim utjecajem. S obzirom da se radi o tematici od velikog osobnog interesa, istraživanje, priprema i pisanje rada proteklo je sa zadovoljstvom. Poteškoćama u istraživanju doprinijela je, dakako, većinska znanstvena literatura na stranome jeziku, judaistička stručna terminologija i nesrazmjer u količini dostupne literature o pojedinim društvenim grupama. Oprečni povijesni izvori i suprotstavljena mišljenja znanstvene literature također su predstavljali problem kod donošenja konkretnih zaključaka o pojedinim temama. Tu su svakako bile prisutne i nedovoljne kompetencije iz klasične filologije i poznavanja hebrejskog jezika kod konkretnije jezične analize povijesnih izvora. Međutim, uz sudjelovanje na Diplomskim radionicama koje su bilo vrlo korisne te uz stručnu pomoć, suradnju i strpljenje mentorice i ostalih profesora katedre za Staru povijest, rad je uspješno priveden kraju. Na tome im se ovim putem srdačno zahvaljujem.

2. UVOD U DRUŠTVENE GRUPE JUDEJE RANOGA PRINCIPATA

Rimska provincija Judeja, iako je teritorijalno jedna od najmanjih, mjesto je izrazite društvene aktivnosti i turbulentnih povijesnih zbivanja. Mjesto susreta dviju civilizacija i ishodište dviju svjetskih religija područje je konstantnog interesa, kako akademske zajednice tako i javnosti. Period ranoga principata u Judeji od 40. god. pr. n. e. do 70. god. također je vrijeme i mjesto rođenja Isusa iz Nazareta, centralne figure najveće svjetske religije i vjerojatno najpoznatije ličnosti u povijesti, što svakako objašnjava veličinu interesa, broj znanstvenih istraživanja i količinu objavljene građe o Judeji 1. stoljeća. U tome se periodu dogodio i jedan od ključnih događaja u židovskoj povijesti, razaranje Jeruzalema i rušenje Drugog Hrama 70. god, tj. trenutak kada Židovi gube svoju državu i bivaju raseljeni po cijelome svijetu, sve do modernoga doba i ponovnog osnivanja države Izrael 1948. god. Judejsko društvo toga perioda također je vrlo aktivno i kompleksno te se događa procvat društvenih grupa koji prerasta u svojevrsan fenomen. Iako većina tadašnjeg društva nije bila dijelom društvenih grupa, bili su njegovi najviši i najobrazovaniji slojevi koji su i inače imali najveće utjecaja na društvena i povijesna zbivanja. Najistraženije društvene grupe su one koje spominje i opisuje Josip Flavije, gdje autori najveću prednost daju farizejima, koji su i ostavili najveći pisani trag kroz bogati opus rabinske literature. Situacija se znatno mijenja otkrićem Kumranskih spisa 1947. god. kada fokus akademske zajednice prelazi na esene, koji su i dalje najdominantnija tema u istraživanjima društvenih grupa. U novijoj se literaturi također pojavljuje veći interes za grupe zelota i sikariota kroz teorije o korelacijama prvih kršćana s njihovim pokretom. Naime, društvena grupa prvih kršćana konstantno je područje interesa kršćanskih autora, teologa, arheologa i povjesničara ali i biblijske kritike. Najveću poteškoću u istraživanju društvenih grupa predstavljaju subjektivni, nepouzdana i često oprečni povijesni izvori. Uzimajući u obzir znanstvenu literaturu i dostupne povijesne izvore, postavlja se pitanje procvata društvenih grupa, tj. koliko ih ima, koji izvori o njima govore i iz koje perspektive te koje su osnovne odrednice njihovog identiteta. Zatim je vrijedno uočiti njihove sličnosti i razlike te sagledati njihov položaj unutar judaizma i židovskog naroda. U konačnici, ključno je pitanje njihovog utjecaja na judejsko društvo i kakav je bio njihov potencijalni učinak za razvoj povijesne situacije.

2.1. Povijesna zbivanja u Rimskome Carstvu i Judeji na pragu i početkom nove ere

2.1.1. Rimsko Carstvo i provincije u ranome principatu

Poslije dugog razdoblja građanskih ratova, August se vratio u Rim kao jedini vojni moćnik Carstva koji je imao mogućnost nametnuti politički ustroj. Nakon što je August izabran za konzula, reformirao je sastav senata isključivši iz njega sve one koji po podrijetlu nisu bili iz senatorskog sloja, odnosno sve pristalice bivšeg ustroja. U novom popisu senata Augustovo je ime stajalo na početku, odakle potječe njegova titula *princeps senatus*. Međutim, Augustova titula više ne predstavlja isključivo prvog u senatu već i prvog u državi, što postaje temeljem novog državnog uređenja, odnosno temeljem principata.¹

Od uspostave principata 27. god. pr. n. e. postojale su dvije vrste provincija: senatorske kojima je rukovodio senat (Afrika, Betika, Narbonska Galija, Azija i Makedonija) te carske kojima je rukovodio car (Sirija, Galske provincije, sjeverne oblasti Hispanije, itd.).² Ipak, određenim carskim provincijama rukovodili su vitezovi, tj. prokuratori ili prefekti. Naime, Judeja je za vrijeme Isusove smrti bila viteška provincija, a prokurator je bio Poncije Pilat. Poseban status imao je Egipat koji je bio osobna careva imovina, ali je tom provincijom upravljao prefekt.³ Augustov je odnos prema pojedinim provincijama bio različit. Ipak, provincije su u periodu Augustove vladavine općenito živjele bolje nego ranije. Stare i mirne provincije imale su razne pogodnosti, dok je u novoosvojenim provincijama konstantno bila prisutna okrutna eksploatacija mjesnog stanovništva koja je uzrokovala brojne ustanke, poput onih u Hispaniji (24.-19. god. pr. n. e.), Panoniji (6.-9. god.), Germaniji (9. god.) te u Judeji.⁴

¹ Petar Lisičar, *Grci i Rimljani* (Zagreb: Školska knjiga, 1971), 392.

² Vidi Prilog 1.

³ Stephen Kershaw, *The Roman Empire: Rise and Fall* (London: Constable & Robinson, 2013), 105-107.

⁴ Kershaw 2013, 110-113.

2.1.2. Rimska provincija Judeja u ranome principatu

Kada se govori o ranom principatu u kontaktu provincije Judeje i procvata relevantnih društvenih grupa, za okvirnu odrednicu perioda može se uzeti događaj u kojemu Marko Antonije 40. god. pr. n. e. za kralja Palestine postavlja Heroda I. Velikog. Završetak perioda, prema tome, bio bi sedamdesetih godina 1. stoljeća, konačnom pobjedom Rimljana u Prvom židovskom ustanku. Međutim, počeci uplitanja Rimljana u židovske političke prilike započeli su mnogo ranije, u periodu nakon velikog Makabejskog ustanka (167. do 142. god. pr. n. e.). Naime, Antioh IV. Epifan, jedan od vladara iz dinastije Seleukida, zamjerio se židovskom narodu namećući helenističku kulturu i oskvrnuvši jeruzalemski Hram. Ogorčeni narod okuplja se oko Matije Makabeja i oružanim borbama nastoji svrgnuti Seleukide s vlasti. To uspijeva Matijinom nasljedniku Judi Makabeju koji prodire 164. god. pr. n. e. u Jeruzalem i preuzima vlast te uspostavlja hašmonejsku dinastiju.⁵ Time ustanak prerasta u rat za neovisnost i sprječavanje ponovnog povratka Seleukida na vlast. Hašmonejce u tome podržavaju i Rimljani te 140. god. pr. n. e. Senat priznaje političku nezavisnost Hašmonejske države. Jedan od nasljednika Jude Makabeja, Hikan I., mijenja ustroj države te ustavnu vlast pretvara u monarhiju.⁶ Baš u tom periodu nastaju jedne od najstarijih društvenih grupa, farizeji i saduceji. Upravo su oni posredovali u kasnijoj borbi za prijestolje između dvojice braće Hašmonejaca, Aristobala II. i Hirkana II., uplićući Rimljane u rješavanje spora i tražeći protektorat od Pompeja. Izabirući slabijega brata daju mu ograničenu autonomiju pod rimskim guvernerom sa sjedištem u Damasku, iako je stvarni vladar bio kraljev glavni savjetnik, idumejski general Antipater, otac budućeg kralja Heroda Velikog.⁷ U građanskom ratu između Pompeja i Cezara, Antipater prvo podržava Pompeja, ali nakon Pompejevog poraza kod Farsala mijenja stranu i sudjeluje u borbama u Egiptu na Cezarovoj strani. Nakon pobjede nad Pompejem, zahvalni Cezar Antipateru dodjeljuje rimsko građanstvo i naslov prokuratora Judeje, a Judeju oslobađa poreza, novačenja za vojsku, vraća lučki grad Jaffu, dozvoljava obnovu razorenih jeruzalemskih zidina i židovskim zajednicama u dijaspori daje unutrašnju autonomiju. Također, Antipaterov sin Herod Veliki

⁵ James Stivenson Riggs, *History of the Jewish People During the Maccabean and Roman Periods* (New York: Charles Scribner's Sons, 1921), 45-57.

⁶ ISTO, 58-65.

⁷ Naida Mihal-Brandl, *Povijest hrvatskih Židova od antike do kraja Drugog svjetskog rata za Azoo: priručnik za kolegij Periodizacija židovske povijesti* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011), 10.

postaje guvernerom Galileje i njega nakon Cezarove smrti nasljednik Marko Antonije imenuje kraljem, čime Judeja mijenja ustroj i 40. god. pr. n. e. postaje kraljevina.⁸

Herod I. Veliki, podržavajući prvo Marka Antonija i Kleopatru, a zatim Oktavijana Augusta, stekao je veliki teritorij i vladao područjem Judeje, Idumeje, Samarije, Galileje te obalnim područjem do Cezareje.⁹ U odnosu na Rimsko Carstvo imao je status kralja saveznika (*rex socius*), uživajući unutarnju samostalnost i oslobođenje od poreza, ali je bio podložan Rimu u vanjskoj politici. Također, potpuno prihvaća grčko-rimski način života i svoje sinove šalje u Rim na odgoj. Iako je bio u milosti Rima, upravo ga je favoriziranje grčko-rimske kulture učinilo vrlo omraženim među židovskim narodom koji ga i ovako nije smatrao „svojim“ radi njegovog idumejskog podrijetla.¹⁰ Usprkos tome, Herod Veliki ostaje poznat kao veliki graditelj, gradeći prema helenističkim načelima i u čast caru Augustu. Osim hramova u čast Augustu koje je dao sagraditi, obnovio je Samariju i dao joj ime Sebasta (grč. *sebasta* - uzvišeni, tj. lat. *augustus*). Iznova je sagradio i grad Cezareju koji će kasnije postati sjedište rimskog prokuratora. U Jeruzalemu je sebi sagradio veliku palaču na zapadnoj strani grada i tvrđavu Antoniju na sjevernoj strani hramske uzvisine. Da bi ipak utišao konstantno nezadovoljstvo židovskog puka i pokazao razumijevanje za njihove vjerske potrebe, oko 20. god. započinje svoj najambiciozniji građevinski pothvat, obnovu jeruzalemskog Hrama po uzoru na izgled Salomonovog hrama.¹¹ Dužinu gradnje i obnove Hrama od 46 god. opisuje i Evanđelje po Ivanu.¹² Bez obzira na njegov pothvat obnove Hrama, Herod je u narodu slovio za vrlo okrutnog, ali i paranoičnog vladara. Odmah po dolasku na vlast, dao je pogubiti i protjerati gotovo sve članove židovskog Velikog vijeća (heb. *kneset hag'dola* – vijeće staraca, kasnije *sanhedrin*¹³). Radi niza dvorskih intriga Herod je dao pogubiti i članove vlastite obitelji, a svaku potencijalnu ili izravnu pobunu u narodu okrutno je kažnjavao. Umro je 4. god. pr. n. e., a kraljevstvo je podijelio između tri sina: nasljednika Arhelaja, Antipe i Filipa. Dio Židova nije želio podržati Arhelaja te su otišli pred Augusta i zahtjevali da Judeja postane autonomna država s republičkim ustavom pod upravom

⁸ Nikolaj Aleksandrovič Maškin, *Istorija starog Rima* (Beograd: Naučna knjiga, 1968), 284-285.

⁹ Vidi Prilog 2.

¹⁰ Emilio Gabba, "The Social, Economic and Political History of Palestine 63 BCE-CE 70," In *The Cambridge History of Judaism: Volume III The Early Roman Period*, ed. William Horbury, W.D. Davies & John Sturdy, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 94-167.

¹¹ Isaac Benjamin, *The Near East under Roman Rule: Selected papers* (Leiden; New York; Köln: Brill, 1998), 21-23.

¹² Iv. 2,20.

¹³ *Enciklopedijski teološki rječnik*, Idejni začetnici i glavni urednici Luciano Pacomio, Vito Mancuso [Volumina Theologica sv. XXIX], (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 2009).

rimskog prokuratora. August nije ispunio njihovu molbu, ali nije ni podržao Arhelaja, nego mu je dao titulu etnarha Idumeje, Judeje i Samarije, dok su Antipa i Filip proglašeni tetrarsima. Arhelaj je postao podložan legatu Sirije, a time i Judeja.¹⁴

Odmah nakon Herodove smrti, dolazi do niza pobuna židovskog naroda protiv Arhelaja u Jeruzalemu i Galileji, ali s obzirom da pobunjenici nisu imali konkretnu organizaciju i plan, već su većinom djelovali kao manje bande, bivali su brzo ugušeni. Nakon što je carem postao Augustov posinak Tiberije, imenovao je 26. god. Poncija Pilata prokuratorom Judeje. U međuvremenu, tetrah Filip gradi Cezareju Filipovu koju imenuje u čast cezara Tiberija, dok nezadovoljstvo naroda radi idolopoklonstva u Jeruzalemu sve više raste. Situacija je eskalirala nakon što je car Kaligula 37. god. imenovao Heroda Agripu I. tetrahom i pokušao mimo naroda postaviti poganske kipove u Hram, u „Svetinju nad svetinjama.“ S obzirom da je taj čin u očima židovskog naroda predstavljao najveći oblik svetogrđa, dogodila se masovna pobuna, nakon koje Kaligula ipak odustaje. Izmjenom rimskih careva na prijestolju u narednom vremenu u Judeji se izmjenjuje i niz guvernera, a narodne pobune postaju sve učestalije, masovnije, ali i organiziranije. Jedan takav masovni ustanak nastao radi incidenta rimskog vojnika u Hramu rezultirao je stradavanjem 30000 ljudi.¹⁵ U ovakvoj pobunjeničkoj atmosferi uz konstantne sukobe i teror, razne društvene grupe dobivaju na važnosti, od radikalnih zelota koji sve više utječu na mišljenje i raspoloženje naroda do krajnje ekstremističkih sikariota. Ovo turbulentno i neizvjesno razdoblje također intenzivira mesijanistička očekivanja i širenje apokaliptičkih ideja među narodom, što postaje i plodno tlo za pojavu većeg broja samoprozvanih osloboditelja, tzv. lažnih mesija. Sukob je u konačnici eskalirao u neminovni rat 66. god., znan još i kao Veliki židovski ustanak, prvi od triju velikih ustanaka protiv rimske vlasti (uz Kitosov rat 115.–117. god. i Bar Kohbin ustanak 132.–135. god.). Ustanak su prvo podržale srednje i niže klase, predvođene zelotima i sikarionima. Usprkos nekim vojnim uspjesima Židova, Rimljani su ipak u konačnici prevladali. Borbe za vlast između vođa ustanika čak su rezultirale i krvavim građanskim ratom od 67. do 68. god. Ustanak u ovoj fazi u konačnici završava 70. god. nakon što je car Neron poslao vojskovođu Tita Vespazijana s legijama da uguši ustanak. Tit je to svakako i napravio, ulaskom u Jeruzalem i rušenjem Velikog Hrama, što je u kolektivnom

¹⁴ Riggs 1921, 203-2014.

¹⁵ Eisenberg 2006-2007, 147-160.

sjećanju židovskog naroda zapamćeno kao jedan od najgorih događaja u njihovoj povijesti.¹⁶ Rimljani su ubrzo uništili i okolna židovska uporišta u kojima je stradala i poznata utvrda Masada. Naime, od 73. do 74. god. pobunjeni sikarioti odolijevali su opsadi, da bi na kraju skončali u velikom masovnom samoubojstvu. Židovi su nakon toga bili raspršeni po dijaspori, a provincija je preimenovana u Palestinu, po židovskim zakletim protivnicima Filistejcima.¹⁷ Prema riječima Josipa Flavija Židovi su u periodu nakon gušenja Velikog ustanka bili svedeni na najmanji mogući broj.¹⁸

2.1.3. Društvene grupe kao relevantan fenomen u judejskom društvu

Judejsko društvo u periodu ranoga principata gotovo je nemoguće promatrati i bolje razumjeti povijesne situacije bez konteksta razvoja i identiteta društvenih grupa. S tom tvrdnjom se prvenstveno složio i Josip Flavije, primarni antički autor koji je zabilježio glavninu poznate faktografije o dotičnom fenomenu. U 1. stoljeću društvene grupe zaista doživljavaju svojevrsan procvat i radi svoga velikog utjecaja na društvene i političke prilike prerastaju u relevantan fenomen. Iako oko 95 posto stanovništva u osnovi nije pripadalo niti jednoj grupaciji, društvene grupe su većinom bile dio elite i aristokracije i samim time imale veliki utjecaj na odluke o sudbini naroda. Upravo je radi toga krucijalno izložiti i pobliže objasniti različite aspekte, tj. karakteristike pojedinih grupa.¹⁹

S obzirom da su relevantne društvene grupe u velikoj mjeri imale vjerski karakter, da su nastajale većinom kao rezultat neodobravanja načina na koji su drugi Židovi tumačili i održavali zapovijedi Mojsijevoeg Zakona (heb. *Torah*), možda bi prikladniji naziv za njih bio „sekta.“ Prema Weberovoj klasičnoj definiciji, sekta je najčešće manji dobrovoljni pokret koji prosvjeduje protiv nečega što je aktualno u većem društvu te se nitko ne rađa kao sektaš već to sam izabire.²⁰ To potvrđuje i većina suvremenih autora, nazivajući židovske vjerske društvene grupe sektama, kao i antički izvori na kojima temelje svoja istraživanja. Primjerice, JF. za sekte

¹⁶ Maškin 1968, 285.

¹⁷ William David Davies, *The Hellenistic Age, vol. 2 : History of Judaism* (Cambridge University Press, 1989), 292–312.

¹⁸ BELL. JUD. VI, 1, 8.

¹⁹ Albert I. Baumgarten, „*Ancient Jewish Sectarianism*,“ *Judaism* 47:4 (Fall 1998), 387.

²⁰ Baumgarten 1998, 388.

koristi termin *hairesis*,²¹ kao i autor Djela apostolskih, kada govori o farizejima, saducejima i nazarenima.²² Riječ *hairesis* objašnjava da je karakter sekti dobrovoljan.²³ Međutim, naziv sekta u suvremenom društvu nosi sa sobom većinom negativne konotacije, asocirajući na nešto zatvoreno, ograničavajuće, mistično, okultno, marginalno, kontrolirajuće, ekstremno, rizično, itd. U osnovi, ono što nije nikako istovjetno poimanju tadašnjeg antičkog svijeta. Stoga, kako bi se izbjegle potencijalne predrasude i poteškoće u razumijevanju ovoga fenomena, u nastavku će se ipak koristiti termin „društvena grupa.“ Društvene grupe u nekom narodu svakako nisu samo one koje se formiraju po vjerskom kriteriju, ali u kontekstu društva Judeje ranoga principata, upravo su vjerske grupe bile najutjecajnije jer su njihove značajke bile jednako toliko političke, gospodarske i kulturne, koliko i vjerske. Tako su, primjerice, farizeji zastupali legalistički puritanizam, saduceji su predstavljali političku i društvenu aristokraciju, dok su herodovci i zeloti zauzimali ekstremne političke polove suradnje s Rimljanima ili pobune protiv njih.²⁴ Poznato je, također, da je u mnogim državama onoga vremena bilo nemoguće odvojiti vjeru od države, što je posebno naglašeno kod Židova jer je njihova monoteistička religija upravljala svim aspektima svakodnevnog života.

Korijeni nastanka prvih društvenih grupa sežu do Makabejskog perioda uslijed susreta s helenističkom kulturom, većeg širenja pismenosti, prelaska s ruralnog na gradski način života te dizanja nacionalnog morala i eshatološke nade nakon pobjede Makabejaca.²⁵ Tada su dvije plemićke kuće bile najdominantnije: Davidova kuća predvođena Zerubabelom i velikosvećenička kuća potekla od Sadoka, predvođena velikim svećenikom Još uom, sinom Jehosadaka. Kasnije je Sadokova kuća prevladala i zauzela sve bitnije pozicije utjecaja u društvu. Međutim, Sadokova kuća biva uništena za vrijeme Makabejskog ustanka oko 160. god. pr. n. e. Nakon Makabejskog ustanka i uspostavom vladavine dinastije Hašmonejaca dolazi do razvoja klase mudraca, tj. učitelja iz svih društvenih slojeva, kasnije nazvanima farizeji. U vrijeme nastanka farizeja, dva najutjecajnij a svećenika bila su braća Eleazar i Juda. Palestinski

²¹ BELL. JUD. II, 119; ANT. XIII, 289; ANT. XVIII, 9, 11, 23.

²² Dj. 5, 17; Dj. 15, 5; Dj. 24, 5; Dj. 26, 5.

²³ Albert I. Baumgarten, „*Josephus and the Jewish Sects*” in Honora Howell Chapman and Zuleika Rogers, eds., *A Companion to Josephus 261-272* (London: Wiley and Sons, 2015), 7.

²⁴ Frank Yost, *Židovi prvog kršćanskog stoljeća - Biblijski pogledi*, 13 (1), 3-40 (2005.) UDK: 22.046:226.6, pregledni rad (pripremljen: Ožujak 1998), 4.

²⁵ Albert I. Baumgarten, *The Flourishing of Jewish Sects in the Maccabean Era* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 1997).

talmud navodi da su braća preuzela svećeničku poziciju na silu, ali da se tadašnji vladar Ivan Hirkana nije tome protivio. Time se odvojila druga društvena grupa iz redova svećenstva, zvana saduceji, predvođena svećenikom Eleazarom. Eleazar je imao veliki utjecaj na vladara Ivana Hirkana koji je stao na njegovu stranu protiv farizeja u građanskom ratu. U vrijeme Ivana Hirkana odvojila se još jedna društvena grupa, prozeliti.²⁶ To su bili počeci razvoja i utjecaja prvih društvenih grupa, kojih je u kasnijim periodima, posebno za vladavine Heroda Velikoga i rimskih prokuratora, bilo znatno više.

Osim po političkom opredjeljenju i odnosu prema vlasti, bila ona domaća ili strana, razlike su među svim grupama bile vidljive i u brojnim drugim aspektima, većinom ideološke i vjerske prirode. Ubrzo su se grupe počele dijeliti prema mišljenju vezanom za interakciju s drugim narodima, prema vrsti kalendara po kojima su slavili blagdane, prema regulacijama o prehrani, itd.²⁷ Postojale su i razlike u granicama oko grupa. Neke su grupe imale visoke granice kako bi se članovi sačuvali od „nečistoće“ ostalih, a druge su imale puno više namjernih kontakata s vanjskim svijetom. Prema terminologiji Briana Wilsona, neke sekte su bile reformisti, a neke introverti.²⁸ Nadalje, grupe su zahtijevale različite razine žrtvovanja identiteta: osobnog, seksualnog, financijskog i obiteljskog. Što je grupa bila zatvorenija, to je zahtijevala veću žrtvu identiteta. U to su vrijeme, iako je to bio slučaj i u brojnim drugim kulturama, pripadnici sekta dijelili svijet na one iznutra i one izvana. U židovskom društvu pripadnici grupa dijelili su svijet na tri kategorije: braća ili sestre unutar sekte, braća i sestre Židovi i pogani.²⁹ Bitan čimbenik razdvajanja bila je i mesijanska ideologija jer su mesijanska iščekivanja tog razdoblja bila vrlo snažna, s obzirom na nepovoljne političke prilike i društvena previranja. Mnogi su vjerovali, oslanjajući se na drevne proročke tekstove i usmenu predaju, da će se obećani Mesija uskoro pojaviti i izbaviti ih od tuđinske vlasti i životnih nedaća. U tome su posebno prednjačili farizeji i eseni koji su imali pažljivo razrađena učenja o dolasku Mesije te su ona posebno vidljiva u bogatom i opsežnom korpusu židovske apokaliptičke literature.³⁰

²⁶ Safrai, Flusser, Stern 1974, 567-569.

²⁷ Baumgarten 1998, 395.

²⁸ Brian Wilson, *Magic and the Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest Among Tribal and Third-World Peoples* (London: Heinemann, 1973), 18-26

²⁹ Baumgarten 1998, 388.

³⁰ Yost 1998, 5.

2.2. Rimska i židovska antička djela kao povijesni izvor o društvenim grupama

Kako je već spomenuto, velik dio židovskog stanovništva nije pripadao niti jednoj društvenoj grupi. Puk je, međutim, bio svjestan svog židovstva i pripadnosti judaizmu, te bio uključen u svakodnevna društvena događanja i vjerske obrede.³¹ Pripadnici društvenih grupa, s druge strane, pripadali su visokim slojevima, aristokraciji i vjerskoj eliti, koji su ujedno bili i najobrazovaniji dio društva. U tom kontekstu treba prije svega spomenuti Josipa Flavija, rimskog povjesničara i romanofila, Židova po rođenju, za kojega se smatra da je i sam bio jedan dio života dijelom društvene grupe. Po tome pitanju, također je nemoguće ne spomenuti novootkriveno vrelo povijesnih izvora koji već duži niz godina znanstvenicima pružaju uvid u povijest 1. stoljeća iz drugoga kuta, ali i pomoć u istraživanju autentičnosti biblijskih tekstova. Riječ je, naravno, o Kumranskim spisima, tj. Svicima s Mrtvog mora, prema mjestu njihovog slučajnog otkrića sredinom 20. stoljeća. U spomenutom vrlo bogatom nalazištu nalazi se veća grupa tekstova koji pripadaju židovskoj apokaliptičkoj i apokrifnoj literaturi. Kao sekundarni izvor možemo spomenuti Sveto Pismo koje prikazuje pojedine društvene grupe iz perspektive starozavjetnih židovskih pisaca te prvih kršćana. Tu su još i neki rimski pisci i ranokršćanski autori koji samo fragmentarno spominju postojanje društvenih grupa u Judeji, ne iznoseći značajnije ili novije podatke od onih koje iznosi Josip Flavije, Kumranski spisi ili Biblija.³²

2.2.1. Primarni antički izvor: Josip Flavije

Josip Flavije, pravim imenom Josef ben Matatias, židovski je svećenik, diplomata, vojskovođa i autor povijesnih spisa. Rođen je 37. god. kao dio hašmonejske loze.³³ U njegovoj autobiografiji stoji da se u dobi od 16 god. morao opredijeliti za jednu od triju najvećih židovskih sekti: farizeje, saduceje ili esene. U periodu od 3 god., pomno je proučavao sve tri grupe, provodio vrijeme s njima, da bi se na kraju, u dobi od 19. god., priklonio grupi farizeja koji

³¹ Yost 1998, 4.

³² *Biblijski leksikon*, bez urednikova ili autorova imena ([Priručnici. Biblioteka Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije „Kršćanska sadašnjost“ sv. 7], 1988³).

³³ Rekonstrukcija hašmonejske dinastije: Hašmonej (osnivač dinastije) – Matatija – Jonatan (brat Jude Makabeja) – kćerka – Matija Kurtis – Josip – Matija (rođen 6. god.)

Samuel Alfred Browne Mercer, *Extra-Biblical Sources for Hebrew and Jewish History*. (New York: Longmans, Green and Co., 1913) 204.]

prema njegovim riječima nalikuju grčkim stolicima.³⁴ U Jeruzalemu postaje vođom pobune protiv Neronove vlasti od 54. do 68. god. te postaje zapovjednikom najsjevernije regije Galileje. U sukobu kod Jotapata 67. god. postaje rimski zarobljenik i u narednim godinama posrednik i diplomata između lokalnog stanovništva i Rimljana. Kasnije živi pod patronatom cezara Tita Flavija Vespazijana koji mu u konačnici 69. god. daruje slobodu i rimsko građansko pravo, na što se on u znak zahvalnosti i poštovanja odriče svog židovskog imena, preuzima carevo ime i postaje Josip Flavije. U razdoblju od 75. do 99. god. nastaju njegova značajna povijesna djela: *Židovske starine* u dvadeset knjiga, *Judejski rat* u sedam knjiga, *O starosti židovskog naroda*, *Protiv Apijona* i autobiografija *Život Josipa Flavija*. Djela su pisana grčkim jezikom, a namjera njegovog iscrpnog rada bila je Rimljanima približiti židovsku povijest i kulturu.³⁵

Djelo u kojemu su pitanja vezana za društvene grupe najzastupljenija je *Judejski rat*, koje JF. još naziva i *Povijest uništenja Jeruzalema*. Pisano je prvotno na aramejskom da bi kasnije bilo prevedeno na grčki jezik.³⁶ Djelo je napisano bez godina i datuma te se sve u hebrejskoj maniri datira po vladarima. U podnaslovu svake glave nalazi se detaljan opis sadržaja te se i po tome može odrediti zastupljenost neke teme, koliko je ona važna autoru i namijenjenoj publici. Sastoji se od 7 knjiga i prati povijesne događaje otkako je Antioh Epifan osvojio Jeruzalem, sve do posljednjeg ustanka Židova u Cireni. Autor uglavnom opisuje ili politička previranja među lokalnim dinastijama, sukobe između vladajućih elita i naroda, pobunu protiv Rimljana i ratne operacije. U nekoliko navrata opisuje i geografiju Judeje, grad Jeruzalem, Cezareju Filipovu i utvrdu Masadu. Međutim, društvenoj povijesti, običajima i tradiciji posvećuje vrlo malo pažnje. JF. na interesantan način uvodi čitatelje u samu tematiku židovsko-rimskoga sukoba, najavljujući rat koji je „najveći svih vremena.“³⁷ Također naglašava i svoju motivaciju za pisanje navedenog djela, tvrdeći da želi iznijeti točne informacije bez pristranosti kako bi „skinuo veo tajne“ s tragedije svoga naroda.³⁸ Međutim, kasnije zaključuje kako su Židovi, iako su očekivali pobjedu

³⁴ VITA 2.

³⁵ Josephus Flavius. *The New Complete Works of Josephus*. Translated by William Whiston. Commentary by Paul. L. Mainer (Grand Rapids: Kregel Publications, 1999), 1.

³⁶ ISTO, 2.

³⁷ BELL: JUD. (PRE) 1, 1.

³⁸ ISTO 2.

u ratu, računajući na pomoć mezopotamskih susjeda i smatrajući da su Rimljani preokupirani sukobima s Galima i Keltima, ipak sami krivi za svoju nesreću.³⁹

JF. kroz autobiografiju daje do znanja da je s tematikom društvenih grupa jako dobro upoznat jer ih je i sam, kako kaže, detaljno proučavao, a i s njima boravio u periodu od tri godine. Međutim, u njegovom predstavljanju židovske povijesti Rimljanima ne posvećuje im toliko prostora, u *Judejskome ratu* 8. glavu 2. knjige i fragmentarne opise u 13. glavi te kratak opis u 7. glavi 4. knjige. Također ih se kratko dotiče u *Židovskim starinama* kada objašnjava postojanje triju filozofskih struja po pitanju ljudskih djela⁴⁰ i kada nešto kasnije opet spominje tri filozofske sekte o kojima je već govorio u *Judejskom ratu*.⁴¹ Ipak nešto više prostora posvećuje im u autobiografiji kod opisa svojih mladenačkih dana u kojima je bio stavljen pred zahtjev da se prikloni jednoj od njih. On je taj zahtjev shvatio vrlo ozbiljno i studiozno, odlučivši da se prvo mora detaljno upoznati sa svakom od njih kako bi na kraju mogao izabrati najbolju za sebe. Zadatak je doživio kao vrlo velik i težak, a tvrdi također kako je u tom procesu morao proći kroz brojne poteškoće i kušnje.⁴² Društvene grupe dijeli na filozofske sekte: farizeje, saduceje i esene te na političke grupacije: zelote i sikariote.⁴³ Iako kaže da se u konačnici priklonio sekti farizeja, u svojim tekstovima ipak najveću pažnju i najviše prostora poklanja grupi esena. O njihovom načinu života, organizaciji zajednice i vjerovanjima iznosi najviše podataka te ih prikazuje, u odnosi na ostale grupe, u najpozitivnijem svjetlu.⁴⁴ U negativnom kontekstu govori jedino o antirimskim revolucionarnim grupama te ističe kako su se njihova uvjerenja i ideali razlikovali od djela. O svim drugim grupama govorio je u prijateljskom tonu, prikazujući ih onako kako je smatrao da su htjeli biti prikazani.⁴⁵

2.2.2. Židovska sektaška literatura: Kumranski spisi

U proučavanju povijesti židovskih društvenih grupa, naročito u periodu 1. stoljeća, akademska se zajednica mogla osloniti većinom na zapise JF., poneki spomen u rimskim analima

³⁹ McGoodwin 1981, 2-3.

⁴⁰ ANT. XIII, 5, 6.

⁴¹ ISTO XVIII, 1, 2-6.

⁴² VITA I.

⁴³ BELL. JUD. II, 8, 2.

⁴⁴ BELL. JUD, II, 8, 2-13.

⁴⁵ ISTO II. 8, 2-14; 13, 3.

ili biblijskim stihovima. Međutim, situacija nedostatka povijesnih izvora drastično se mijenja sredinom 20. stoljeća nenadanim otkrićem iznimno bogatoga povijesnoga vrela u pećinama na obalama Mrtvoga mora. Naime, istočno od Jeruzalema, na izraelskoj strani obale Mrtvoga mora nalaze se ruševine Kirbet Kumrana. Od ruševina su sačuvane zidine, kula, nekoliko rezervoara za vodu povezanih mrežom kanala te veliko groblje s oko 1200 grobova, smješteno na lapornoj terasi. Na toj lokaciji se također nalaze i brojne pećine. U jednu od tih pećina 1947. god. ušao je beduinski pastir Muhamed Ab-Dhib tražeći izgubljenju ovcu i tamo zatekao više posuda različitih veličina u kojima su se nalazili kožni svici na starohebrejskom jeziku.⁴⁶ Spomenuto otkriće pobudilo je veliki interes akademske zajednice, ali i trgovaca i krijumčara starinama. Područje istočne obale Mrtvoga mora ubrzo postaje mjesto velikog arheološkog istraživanja.⁴⁷ Kasnije su i u samome Kumranu, ali i u okolici Wadi Murabaat otkriveni brojni drugi spisi od kojih je nekolicina u kasnijem transportu uništena, ali je velika većina srećom sačuvana.⁴⁸

Oko 900 pronađenih spisa podijeljeno je u nekoliko tematskih grupa. Četvrtinu pronađenog materijala čine prijepisi dijelova biblijskih tekstova. Najveća zanimljivost ove grupe svitaka je ta da pronađeni svici sadrže dijelove tekstova svih starozovjetnih knjiga, izuzev knjige o Esteri, koji su stariji od svih ostalih poznatih biblijskih zapisa na originalnom starohebrejskom jeziku. Ostatak čine apokaliptički spisi (*Henokova knjiga, Mojsijevo uznesenje, Knjiga Jubileja, Salomonovi psalmi, itd.*), apokrifni spisi (*Sirah, Tuvija, Jeremijino pismo, Nabonidova molitva, Apokrif Geneze, itd.*) i dio svitaka koji se ubrajaju u nesektaške (*Svitak Hrama, Kalendarski spisi, Bakreni svitak, itd.*) i sektaške tekstove.⁴⁹ U proučavanju društvenih grupa najviše su doprinijeli upravo sektaški svici, poput *Pravilnika zajedništva, Disciplinskog priručnika, Damaškog dokumenta, Ratnoga svitka, Novih zakonskih pravila Tore, Pešera Habakuka, Pešera Nauma, itd.*, koji potvrđuju već poznate, ali donose i mnoštvo novih podataka, ponajviše o grupi esena. Iako se većina svitaka izravno ili neizravno dotiče života i vjerovanja esenske zajednice i iako se smatra da je većina tekstova esenskoga podrijetla, postoji manji broj svitaka za koje se smatra da su ih napisali pripadnici drugih društvenih grupa. Najbolji primjer tome su *Salomonovi*

⁴⁶ Željko Stanojević, *Kumranski spisi*. Centar za hebrejski jezik Beograd (Beograd: Topalović, 2012), 68.

⁴⁷ Vidi Prilog 3.

⁴⁸ Albert I. Baumgarten, "Karaites, Qumran, the Calendar, and Beyond: At the Beginning of the Twenty-First Century" in Adolfo D. Roitman, et al., eds., *The Dead Sea Scrolls and Contemporary Culture: Celebrating 60 Years of Discovery* (Leiden: Brill, 2010), 603-619.

⁴⁹ Eugen Verber, *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora* (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982), 6.

psalmi za koje se smatra da su ih napisali pripadnici farizejske struje. Još jedan primjer kumranskoga spisa za koji se smatra da nije esenskog podrijetla je apokrifni tekst *Sirah* koji se može naći u nekim izdanjima Biblije, a zbirka je hebrejskih mudrosti koje su najvjerojatnije zapisali pripadnici grupe pismoznanača.⁵⁰

Stanovnici kumranske zajednice koji su izrazito velik broj svitaka pomno sakrili u nepristupačne pećine, prema sadržaju i podrijetlu pronađenih svitaka, nedvojbeno su bili eseni. Esenska se zajednica, i ideološki i fizički, odvojila od judaističkog centra u Jeruzalemu te se jedan dio njih u 2. st. pr. n. e. nastanio u kumranskoj pustinji. Smatra se da su svici počeli nastajati upravo u tome periodu, sve do židovskih ustanaka. U vrijeme Velikog židovskog ustanka nakon što je Tit Vespazijan razorio Jeruzalem, krenuo je s legijama prema Jerihonu, kroz oblast oko Mrtvoga mora, da bi u konačnici X. rimska legija osvojila zadnji stup židovske obrane u tvrđavi Masadi. Kumranski stanovnici, čiji su pripadnici većinom i stradali od naleta rimske vojske, očigledno su računali na dolazak Rimljana pa su vrijedne im spise pomno zaštitili u glinene ćupove i sakrili u nedostupne pećine.⁵¹ Kumransko se područje još jednom pokazalo kao dobro utočište jer kasniji materijalni ostaci svjedoče o prisutnosti nove zajednice, sljedbenicima Bar Kohbe koji je bio vođa Trećeg židovskog ustanka, od 132. do 135. god. Nakon gušenja zadnjeg ustanka kumranska zajednica biva potpuno i konačno uništena.⁵²

2.2.3. Biblijski tekstovi

S obzirom da starozavjetni tekstovi ocrtavaju židovski suštinski identitet, a novozavjetni opisuju upravo razdoblje procvata društvenih grupa, svakako ih je vrijedno uvrstiti u sekundarne izvore. Iako Biblija ne iznosi konkretne povijesne podatke, društvene grupe na raznim mjestima spominje, ponajviše u Novome zavjetu, u kontekstu interakcije s Isusom iz Nazareta i kasnije njegovim sljedbenicima. U Starome zavjetu, međutim, društvene grupe se izrijeком ne spominju već se pojavljuju naznake po kojima bi se pojedini pisci mogli referirati na neke od prvih antičkih sekti. Primjerice, kada se u hrvatskom prijevodu pojavljuje sintagma „umnici u narodu“ ili „učitelji naroda,“ vrlo je vjerojatno da se pisci referiraju na grupu farizeja i prvih učitelja, tj.

⁵⁰ Stanojević 2012, 91-120.

⁵¹ Aryeh Amihay, *Law and Society in the Dead Sea Scrolls: dissertation*. Department of Religion (Princeton University, 2013) 11.

⁵² Verber 1982, 74-75.

rabina.⁵³ Također se spominje, primjerice, svećenik Sadok za koga se smatra da je začetnik grupe saduceja.⁵⁴ U drugom kontekstu se grupe izravno ne spominju, ali se u brojnim stihovima mogu pronaći ishodišta vjerovanja svake pojedine grupe i razlozi za njihovo teološko razilaženje. U NZ. se, međutim, mnoge grupe izrijeком spominju, ponajviše farizeji⁵⁵ i saduceji⁵⁶ u kontekstu teoloških prepirki s Isusom te herodovci⁵⁷ u kontekstu zavjere oko Isusove smrti i progona sljedbenika. Navedene grupe novozavjetni pisci spominju u izrazito negativnom tonu, dok su po pitanju, primjerice zelota,⁵⁸ neutralni, što kod JF. nije slučaj. Također, NZ. spominje i neke grupe koje JF. ne spominje, herodovce, književnike/pismoznance,⁵⁹ prozelite,⁶⁰ bogobojazne⁶¹ i u konačnici kršćane, dok se primjerice eseni, kojima JF. posvećuje veliku pažnju, izravno uopće ne spominju.

2.3. Zaključci i opažanja u suvremenoj znanstvenoj literaturi

Radove suvremene znanstvene literature najprikladnije je grupirati prema istraživačkim temama koje obrađuju. Po pitanju tematike društvenih grupa u Judeji, istraživačke se teme u najvećoj mjeri odnose na analizu povijesnih izvora, naročito na novootkrivene i djelomično istražene Svitke s Mrtvog mora. Na to se vrlo često nadovezuje biblijska kritika i arheologija, u pokušaju potvrđivanja ili opovrgavanja autentičnosti biblijskih tekstova i korelacije s drugim povijesnim izvorima. Pojedini autori svoje su područje interesa uglavnom fokusirali na određenu društvenu grupu ili skupinu grupa koju promatraju iz raznih perspektiva. Najpromatranija društvena grupa su, dakako, kršćani o kojima je napisano i dokumentirano na razne načine nepregledno mnoštvo literature i sadržaja i o kojima u ovome radu neće biti govora u tolikoj mjeri.

Među analizama povijesnih izvora, po brojnosti prednjače radovi o Kumranskim spisima, s obzirom da se radi o relativno mlađem otkriću velikoga obima. Otkriće Kumranskih spisa

⁵³ Dan. 11, 31-36.

⁵⁴ 1. Kralj. 2, 35.

⁵⁵ Mk 12, 26; Dj. 23, 6-10; Dj. 23, 8.

⁵⁶ Lk. 16, 19-31; Dj. 23, 8.

⁵⁷ Mt. 22, 16; Mk. 3, 6; Mk. 12, 13.

⁵⁸ Lk. 6, 15; Dj. 1, 13; Dj. 5, 37.

⁵⁹ Mt. 15, 2-6; Mt. 22, 35; Mk. 7, 2-9; Lk. 7, 30; 1 Tim. 1, 7.

⁶⁰ Mt. 23, 15; Dj. 2, 11; Dj. 6, 4-5; Dj. 8, 27; Dj. 13, 43.

⁶¹ Lk. 7,4-5; Dj. 10, 2; Dj. 13, 43; Dj. 17, 14; Dj. 17, 17.

pobudilo je veliki interes znanstvene zajednice, ali i javnosti. Međutim, od samih početaka, znanstvenici su naišli na brojne probleme, od kojih se većina može svesti na probleme podrijetla i datacije. Naime, radi velikoga interesa znanstvenika različitih i oprečnih svjetonazora, već duži niz godina teško dolazi do konsenzusa oko brojnih pitanja. Upravo nedostatak tog konsenzusa i nevoljnost da se zaključci starije literature podvrgnu novim suvremenim metodama, Baumgarten smatra najvećim razlogom krize u istraživanju Kumranskih spisa.⁶² Istraživanje podrijetla spisa, međutim, polučilo je do sada najveće uspjehe i ostavilo najmanje prostora za daljnja neslaganja jer se velika većina autora slaže oko toga da spisi imaju esensko podrijetlo, izuzev manjega broja spisa za koje se smatra da su nastali pod utjecajem farizejske struje.⁶³ Međutim, Verber iznosi jednu od teorija da su autori Kumranskih spisa ipak bili ebioniti, nasljednici esena, koji su se nakon protjerivanja Židova priklonili kršćanstvu.⁶⁴ Iako su po pitanju podrijetla Kumranskih spisa znanstvenici uglavnom suglasni, pojavili su se problemi njihove datacije. Radi nevjerovatne očuvanosti pergamene te sličnosti sa srednjovjekovnim arapskim jezikom i naučavanjima karaita, isprva se smatralo da svici datiraju iz 9. stoljeća. Međutim, nakon paleografskog i radioaktivnog istraživanja, utvrđeno je da su spisi nastali u periodu od 200. god. pr. n. e. do najkasnije 69. godine, neposredno prije naleta rimske vojske u Judejskome ratu.⁶⁵ U analizama tekstova JF. često se povlači pitanje ispravne terminologije kada se govori o židovskim društvenim grupama po vjerskom kriteriju. Foakes-Jackson i Baumgarten suglasni su oko izbjegavanja pomalo nezahvalnog prijevoda „sekta“ jer smatraju da pojam sekta označava vjersku struju koja se odvojila od veće religijske skupine, a društvene grupe koje opisuje JF. bile su legitiman dio judaizma te su tako i tretirane.⁶⁶ Ipak najviše polemika izazvalo je pitanje identiteta tzv. Četvrte filozofije.⁶⁷ Prema navedenim karakteristikama i najvećem broju dodirnih točaka, ipak su se znanstvenici većinom složili da se radi o zelotima, premda za to čvrstih dokaza

⁶² Albert I. Baumgarten, "The Current State of Qumran Studies: Crisis in the Scrolling - A Dying Consensus" in Jacob Neusner and Alan J. Avery-Peck, eds., *Judaism in Late Antiquity, Part 3, Where We Stand: Issues and Debates in Ancient Judaism*, vol. 1 (Leiden: Brill, 1999), 99-122.

⁶³ , Verber 1982, Baumgarten 2010, Collins, Lim 2010, Stanojević 2012, Amihay 2013.

⁶⁴ Verber 1982.

⁶⁵ Burns 2006.

⁶⁶ Foakes-Jackson 1930, Baumgarten 2015.

⁶⁷ ANT. XVIII, 1, 6.

nema jer JF. nigdje zelote ne spominje imenom, jedino u kontekstu Prvog židovskog ustanka kada se pojavljuju kao stranka pod vodstvom Ivana od Gishale.⁶⁸

Autori koji obrađuju društvene grupe pojedinačno, uglavnom se bave temama utjecaja određene grupe na tadašnje društvo, ali i njihove ostavštine budućim generacijama. Po tome pitanju i Finkelstein i Baumgarten smatraju da su najutjecajnija grupa upravo farizeji jer su svoj svjetonazorski trag ostavili u judaizmu, kršćanstvu i islamu. Prema njima su, u konačnici, dva najutjecajnija onovremena pisca, Josip Flavije i apostol Pavao kojemu se pripisuje autorstvo velikoga dijela novozavjetnih tekstova, također proizašli iz farizejske sekte.⁶⁹ Tematika „preklapanja“ i interakcije među grupama također je prisutna u radovima suvremenih autora. Tako je primjerice, Burns odgovarajući na pitanje gdje je nestala esenska zajednica nakon protjerivanja s područja Crnog mora, iznio hipotezu da je esenska zajednica nastavila egzistirati unutar rabinske struje, što se može zaključiti po retorici kasnije rabinske literature. Međutim, tradicionalno tumačenje nestanka esenske zajednice je da su se prodorom Rimljana eseni asimilirali sa susjednim bliskoistočnim narodima ili pak pridružili kršćanima.⁷⁰ Još jednu hipotezu o koegzistiranju dvaju grupa iznio je kontroverzni autor Aslan tvrdeći da je Isus, kao centralna figura kasnijeg kršćanskog pokreta, zapravo bio pristaša ekstremističke revolucionarne frakcije zelota, kao i njegovi učenici, i da je zapravo stvarni razlog njegova smaknuća bila njegova eksplicitna antirimska kampanja.⁷¹ Iako je ova hipoteza potaknula veliko zanimanje javnosti, nije naišla na odobravanje akademske zajednice. Što se tiče radova koji o Židovima 1. stoljeća govore iz kršćanske perspektive, iako svoja istraživanja većinom temelje na novozavjetnim tekstovima i u manjem dijelu antičkoj literaturi, donose neke novitete u kontekstu podataka o društvenim grupama van klasične podjele JF. Tako se u njihovim radovima može naći više podataka o prvim kršćanima, prozelitima, bogobojaznima, herodovcima i književnicima.⁷²

⁶⁸ BELL. JUD. V, 3, 1.

⁶⁹ Finkelstein 1940, Baumgarten 1997.

⁷⁰ Burns 2006.

⁷¹ Aslan 2013.

⁷² Brandon 1951, Safrai, Flusser, Stern 1974, Yost 2005.

3. IDENTITET DRUŠTVENIH GRUPA JUDEJE RANOGA PRINCIPATA

3.1. Tradicionalna podjela prema Josipu Flaviju

Većinu podataka o društvenim grupama u Judeji iznosi JF. koji je istaknuo svoju namjeru da ih temeljito istraži, a potom i prikaže svojim čitateljima, kako bi im jednostavnije dočarao društvo svoga vremena i uzročno-posljedične veze povijesnih događaja. Prema tome, nije neuobičajeno da su većini historiografa i znanstvenika upravo njegova djela temeljni povijesni izvor kod proučavanja fenomena društvenih grupa, iako svakako postoji svijest o njegovoj neobjektivnosti i nepouzdanosti koja proizlazi iz toga. Tri grupe JF. okarakterizirao je kao najbitnije, promatrajući njihov politički i društveni utjecaj, ali i brojnost, a to su farizeji, saduceji i eseni. Njih naziva filozofskim sektama, a uz njih spominje i političke grupacije, zelote i sikariote.⁷³ Za bolje razumijevanje kompleksne sociopolitičke situacije u Judeji koja je pokrenula niz događaja čije posljedice osjećaja i suvremeno društvo, te radi lakše komparacije i analize, neizostavno je pomnije istražiti identitet svih spomenutih grupa. Kako bi se bolje uočila i razumjela subjektivnost JF. potrebno je pojedinu grupu promatrati u povijesnom kontekstu i iz više perspektiva, pojedinačno i u korelaciji s drugim grupama.

3.1.1. Farizeji

Grupa koju Josip Flavije prvu spominje, a slovi kao jedna od najstarijih i najutjecajnih, svakako su farizeji. JF: o farizejima ne iznosi samo ono što je bilo opće poznato ili što je saznao iz nekog pouzdanog izvora, već tvrdi kako je i sam bio njihov član. Ova informacija daje naslutiti da bi upravo o njima mogao najviše i najdetaljnije pisati te ih u odnosu na druge grupe prikazati u najboljem svjetlu. Upravo radi toga što kod njega to nije slučaj, postavlja se pitanje je li se JF. njima priklonio iz ideoloških razloga ili zato što je to bilo politički i društveno najpodobnije. Odgovor leži u boljem razumijevanju farizejske povijesti i ideologije te njihovom društvenom utjecaju. Međutim, veliki problem u stvaranju točne percepcije o ovoj društvenoj

⁷³ BELL. JUD. II, 8, 2.

grupi su pristrani povijesni izvori. U starozavjetnim tekstovima se farizeji izrijeком ne spominju, a u NZ. se spominju samo u kontekstu sukoba s Isusom i učenicima. Također ih se vrlo malo spominje u apokrifnoj i apokaliptičkoj literaturi I iako Talmud i Mishna⁷⁴ obiluju farizejskim stajalištima, iznose vrlo malo povijesnih informacija.

Naziv farizej prvi se puta spominje u Jonatanovo vrijeme⁷⁵ te potječe od starohebrejske riječi *chasideim* što znači „sveti, pobožni i odvojeni.“⁷⁶ Kasnije se grupa najviše priklanja pojmu „odvojeni“ (heb. *perushim*) iz čega potječe grčka izvedenica *pharisaios*.⁷⁷ Vjeruje se da su temelji pokreta nastali još u predbabilonsko vrijeme i da su svećenici i proroci stare izraelske monarhije bili njihovi pravi prethodnici. Nakon Aleksandrova osvajanja Bliskog istoka, slijedile su trajnije kulturne invazije grčkog jezika, običaja i ideja. Pokušaji Seleukida da heliniziraju Židove, izazvali su odlučan otpor i potaknuli nastanak prve židovske društvene grupe, tzv. pismoznanaca.⁷⁸ Pismoznanci su htjeli židovski narod odvojiti potpuno od utjecaja okolnih naroda kako bi u potpunosti mogli držati Božji zakon. Tome se protivilo židovsko plemstvo jer su zauzimali najviše funkcije u društvu i zalagali se za dobre odnose sa Seleukidima (tzv. helenisti). Nešto kasnije, Makabejski je ustanak narod potaknuo na patriotizam i ponovnu privrženost Mojsijevom zakonu te na temeljima prijašnjih struja nastaju dva nova pokreta, nasljednici pismoznanaca farizeji i nasljednici helenista saduceji.⁷⁹ Povezanost između farizeja i pismoznanaca bila je jako velika. Gotovo svi pismoznanci bili su ujedno i farizeji i mnogi farizeji su bili pismoznanci. Farizeji su se trudili naučavanja i teorije pismoznanaca sprovesti u djelo, a i jedni i drugi su priznavali autoritet usmenog zakona i predaje.⁸⁰ Jačanje hašmonejske dinastije i njihovo utvrđivanje na vlasti pomoću dobrih međunarodnih odnosa dovelo je do sve veće naklonosti helenizaciji i svemu onome protiv čega su se utemeljitelji hašmonejske dinastije borili. Tome su se žustro usprotivili i farizeji, uživajući radi toga veliku popularnost naroda. Također su se u to vrijeme protivili ujedinjenju vjerskog i političkog vodstva jer je hašmonejska

⁷⁴ Židovski zbornik vjerskih propisa iz usmene predaje nastalih na temelju tumačenja Tore.

Cadik Danon, *Zbirka pojmova iz Judaizma* (Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1996).

⁷⁵ ANT. XIII. 5, 9.

⁷⁶ Ps. 16, 10; 36.

⁷⁷ Albert I. Baumgarten. "The Name of the Pharisees," *Journal of Biblical Literature* 102:3 (September 1983): 411-428.

⁷⁸ Dan. 11; Dan 14.

⁷⁹ Louis Finkelstein, *The Pharisees: The sociological background of their faith, volume I, volume II* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1940), 73-75.

⁸⁰ Morrison 1890, 304.

dinastija preuzela velikosvećeničke uloge protivno Tori, s obzirom da nisu bili izravni nasljednici Arona, Mojsijeva brata. Farizeji su još zahtijevali odvajanje religije od državnih poslova i odvajanje svojih članova od građanskih djelatnosti.⁸¹

Politički i društveni utjecaj farizeja podložan je različitim interpretacijama. JF. napominje da su se farizeji izdigli do velikih pozicija u društvu nakon smrti hašmonejskog vladara Aleksandra Janeja 76. god. pr. n. e., kada je njegova žena Saloma Aleksandra na mjesto vladara i Velikog svećenika postavila najstarijeg sina i farizejskog učenika Hirkana II. Saloma Aleksandra je, navodno, bila vrlo pobožna i radi toga je uživala poštovanje u narodu, a farizeji su također imali veliki utjecaj te su na kraju upravljali svim društvenim javnim poslovima. JF. zatim navodi da su farizeji imali kraljevski autoritet, uzdizali koga su htjeli, protjerivali koga su htjeli i to sve u ime Aleksandre.⁸² Također na drugome mjestu navodi da su farizeji uživali takav utjecaj na mase da što su god rekli protiv vladara ili Velikog svećenika, ljudi bi im vjerovali.⁸³ Navedeni izvor može se protumačiti na način da su farizeji s vremenom zaista postali duhovnim vođama naroda jer su prema njihovom mišljenju bili model vjernosti Božjem zakonu i utjelovljenje svega onoga što judaizam jest.⁸⁴ Drugo tumačenje je da su farizeji neupitno imali podršku naroda, ali ne kao narodni vođe, nego u kontekstu sukoba sa saducejima. Narod ih je radi njihove revnosti u ispunjavanju Božjih odredbi i očuvanja židovskog identiteta promatrao s poštovanjem, ali više kao skupinu "svetih" ljudi, nego kao narodne vođe koji se zauzimaju za dobrobit širih masa. Prema tome tumačenju, farizeji ni nisu stremili doticanju širih masa, velikoj popularnosti i brojnosti svoga pokreta, već su smatrali da su ljudi iz naroda nečisti te su prezirali sve koji nisu uspjeli dostići standard njihove legalističke čistoće.⁸⁵ Upravo radi toga je od cijeloga naroda farizeja znalo biti maksimalno oko 6000 članova.⁸⁶

Iako farizeji nisu bili politička stranka u punom smislu riječi, često su svoje namjere pokušavali sprovesti kroz političke odnose i utjecaj na vladare. To se, međutim, drastično mijenja za vrijeme vladavine Heroda Velikoga i perioda ustanaka protiv rimske vlasti. Naime,

⁸¹ Yost 2005, 10-11.

⁸² BELL. JUD. I, 5.

⁸³ ANT. XIII, 10, 5.

⁸⁴ Riggs 1921, 107.

⁸⁵ Morrison 1890, 305-307.

⁸⁶ ANT. XVIII, 1, 3-4.

neprijateljstvo koje od samih početka postoji između farizeja i saduceja⁸⁷, farizeji su u ovom periodu preselili na samoga Heroda, ponajviše zbog njegove namjere romanizacije Judeje i odnosa prema Rimljanima. Ne samo da ga nisu priznali kao vladara, nego su i spletkarili protiv njega kad se god ukazala prilika.⁸⁸ Iako se animozitet naroda prema Herodu, pa tako i farizeja, ipak malo smanjio obnovom i nadogradnjom Hrama, njihovi odnosi su se opet zaoštrili kada je Herod dao pogubiti neke farizeje koji su srušili kip carskog orla kojega je Herod Veliki dao postaviti iznad Hramskog ulaza.⁸⁹ Nakon Herodove smrti, kada je Judeja administrativno potpala pod Rimsko Carstvo, farizeji su automatski postali protivnici cara. Oni su i javno kroz svoje propovijedi poticali narod na bunu. Smatra se da je zelotski pokret imao svoje ishodište u farizejskom pokretu, pogotovo jer je i Zadok, jedan od osnivača zelota i sam bio farizej.⁹⁰ Nakon poraza Židova i uništenja Judeje, preostali dio farizeja koji nije stradao u ustancima odustao je od postizanja ciljeva političkim putem. Umjesto toga, posvetili su se zapisivanju i kodifikaciji usmene predaje, što se u židovskoj povijesti nastavilo kroz mnoge generacije.⁹¹

Kada JF. opisuje farizeje u vjerskom kontekstu, kaže da su oni „židovska sekta koja se prikazuje više religioznima nego ostali.“⁹² S time bi se složio i autor Lukinog evanđelja kada citira Isusove riječi u jednom od okršaja s farizejima: „Teško vama, farizeji! Vi volite počasno mjesto u sinagogama i hoćete da vas pozdravljaju na javnim mjestima.“⁹³ Njihova prepoznata religioznost očituje se u doslovnom tumačenju Tore i za razliku od svojih najstarijih protivnika saduceja, uz odredbe Tore također priznaju i usmenu predaju, tj. Tradiciju. Naglašeni legalizam i njihovu egzaktnost u ispunjavanju zapovijedi Tore (heb. *mitzvot*)⁹⁴ spominje i JF. kada govori o njihovom štovanju Boga, molitvi i žrtvovanju, da sve rade prema uputstvima te da im čitavi gradovi daju priznanja radi njihovoga plemenitog vladanja.⁹⁵ Ono što je JF. plemenito,

⁸⁷ Vidi „Sukob saduceja i farizeja,“ str. 25.

⁸⁸ BELL. JUD. I, 29.

⁸⁹ Morrison 1890, 313.

⁹⁰ ANT. XVIII, 1, 1.

⁹¹ Albert I. Baumgarten, „Pharisaic Authority: Prophecy and Power (Ant. 17.41-45),“ in Adele Reinhartz and Wayne MacCready, eds., Common Judaism: Explorations in Second Temple Judaism (Minneapolis: Fortress Press, 2008), 75-90, 234-24.

⁹² BELL. JUD. II, 8.

⁹³ Lk. 11, 43.

⁹⁴ 613 zapovijedi Mojsijevog zakona sadržanih u 5 Mojsijevih knjiga (Postanak, Izlazak, Levitski zakonik, Brojevi, Ponovljeni zakonik). 5 Mojsijevih knjiga se zajedno nazivaju Tora Danon 1996.

⁹⁵ ANT. XVIII, 1, 6.

novozavjetni autori zamjeraju, iznoseći epizodu u kojoj Isus dolazi u sukob s farizejima koji su ukorili njegove učenike jer su radili nešto u subotu (heb. *Shabbat*⁹⁶) što nije bilo vjerskim zakonom dozvoljeno.⁹⁷ Farizeji su vjerovali u predestinaciju, iako su smatrali da činiti dobra ili loša djela ovisi i o ljudskoj volji. Naučavali su da su sve duše u osnovi dobre, ali da se samo duše onih koji ostaju dobri premještaju u novo tijelo u Novom svijetu.⁹⁸ Na drugome mjestu JF. također kaže da farizeji vjeruju u besmrtnost duše i da sve čeka nagrada ili kazna, ovisno jesu li živjeli pravedno ili opako. One nepravedne čeka vječni zatvor, a pravedni će dobiti sposobnost da žive ponovno.⁹⁹ Ovo vjerovanje su uglavnom temeljili na stihovima 16. Psalma: „Stog’ mi se raduje srce i kliče duša, i tijelo mi spokojno počiva. Jer mi nećeš ostavit’ dušu u podzemlju ni dati da pravednik tvoj truleži ugleda.“¹⁰⁰ Doktrina o uskrsnuću mrtvih se duboko ukorijenila u judaizam i radi toga Židovi do današnjega dana veliku pažnju posvećuju očuvanju ljudskoga tijela nakon smrti te svoje mrtve pokapaju tako da položaj tijela gleda prema Jeruzalemu, a u Jeruzalemu prema hramskoj uzvisini, kako bi to bilo prvo što će ugledati nakon uskrsnuća. Osim legalizma, vjere u uskrsnuće mrtvih i slobodne volje, farizeji su svoju ideologiju temeljili na snažnom mesijanizmu. Vjerovali su da će Mesija doći, obnoviti slavu Izraela koju je imao u vrijeme kralja Davida i vladati svijetom. Upravo radi mesijanskih težnji su naučavanja farizeja stekla veliku popularnost u vremenu prije židovskih ustanaka i bila svojevrsna ideološka podloga revolucionarnim pokretima. Elementi farizejskog učenja se također mogu naći i u Kumranskim spisima i njihovoj apokaliptičkoj literaturi, ponajviše u *Salomonovim psalmima* koji po stilu pisanja nalikuju Davidovim psalmima, a nastali su između 63. i 48. god. pr. n. e. u vrijeme Pompejevog osvajanja Jeruzalema.¹⁰¹

Po pitanju svakodnevnoga života i odnosa s drugim članovima židovske zajednice, farizeji su bili na dnu spektra reformista te su prema drugima imali poprilično liberalan i otvoren odnos. O tome svjedoče i rimski i židovski autori kada navode da su farizeji u dobrim odnosima jedni s drugima, zainteresirani za opće dobro i potrebe naroda, da ne oduzimaju pojedincu pravo

⁹⁶ Sveti dan odmora, sedmi dan židovskog tjedna, kada nisu dozvoljeni nikakvi poslovi.

Adalbert Rebić, *Biblijske starine* [Priručnici. Biblioteka Centra za koncilsku istraživanja, dokumentaciju i informacije „Kršćanska sadašnjost“ sv. 20], (Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1992).

⁹⁷ Mk. 12, 26.

⁹⁸ BELL. JUD. II, 8.

⁹⁹ ANT. XVIII, 1, 5.

¹⁰⁰ Ps. 16, 10.

¹⁰¹ Stanojević 2012, 93.

da slobodno učini što mu se čini ispravno te da pokazuju veliko poštovanje prema starijima i ne usude im se proturječiti oko ničega.¹⁰² Također navode da žive prosječno, preziru delicije u prehrani,¹⁰³ ne nose posebne uniforme, nego su radi lakšega raspoznavanja modificirali odjeću koju je nosila većina.¹⁰⁴ Imali su kuće u koje su mogli pozivati goste i za jelom im se mogao pridružiti bilo tko.¹⁰⁵ Oprečno tumačenje izvora, međutim, imaju autori koji polaze s kršćanskog stajališta. Oni, naime, farizeje vide kao one koji izbjegavaju društvene kontakte i građanske dužnosti kako odnos s narodom ne bi okaljao njihovu legalističku čistoću. Vide ih kao kritičke suce naroda, a ne kao one koji bi marili za njegovo dobro.¹⁰⁶

3.1.2. Saduceji

Vjerojatno najomraženija društvena grupa prema rimskim i biblijskim izvorima bili su saduceji. Izuzev toga o njima niti nemamo drugih izvora s obzirom da nisu iza sebe ostavili nikakve pisane dokumente niti spise. Negativan predznak koji izvori stavljaju ispred njih je posve logičan, ako uzmemo u obzir da je JF. bio dio farizejske struje, koja je u osnovi i nastala uslijed neslaganja s djelima prvih saduceja. Također su i biblijski pisci, kao i većina židovskog naroda toga vremena, bili u neslaganju s postupcima saduceja, smatrajući ih „izdajicama“ naroda radi kolaboracije s okupatorima i prihvaćanja tuđeg kulturološkog i vjerskog utjecaja.

Značenje imena saducej nije poznato te se pretpostavlja da je ono nastalo prema imenu poznate velikosvećeničke obitelji Sadoka.¹⁰⁷ To se ime vjerojatno upotrebljavalo kao sinonim za pristalice aristokratskog helenističkog svjetonazora. Pretpostavke za nastanak buduće stranke saduceja počinju nakon Aleksandrovog osvajanja židovske države i helenizacije koju su provodili Seleukidi. Židovska aristokracija koja se zalagala za dobre bilateralne odnose i za prihvaćanje grčkih tekovina dobila je naziv helenisti, nasuprot pismoznancima koji su bili pobornici stroge separacije od drugih naroda i koje su radi toga i zvali hasidima (heb. *hasidim* – odvojeni). Nakon Makabejskog ustanka i podizanja narodne svijesti, dotični pokreti dobili su još

¹⁰² ANT. XVIII, 1, 2-6.

¹⁰³ BELL. JUD. II, 8.

¹⁰⁴ Mt. 23, 5.

¹⁰⁵ Lk. 11, 38.

¹⁰⁶ Yost 2005, 11-12.

¹⁰⁷ 1. Kr. 2, 35.

konkretniju strukturu i saduceji su nastali kao nasljednici helenista.¹⁰⁸ Bili su sačinjeni od židovske aristokracije, visokih dvorskih službenika, vojnika koji su se istaknuli tijekom Makabejskog rata, diplomata i starih velikosvećeničkih obitelji. U početku su hašmonejski vladari u sukobu između farizeja i saduceja bili pristrani, ali su se u vladanju narodom služili i jednima i drugima, dajući im javne službe i počasti.¹⁰⁹ U vrijeme uprave Hirkana I. Hasmonejci su se priklonili saducejima radi indiskretnog postupka farizejskih vođa.¹¹⁰ Nakon toga je hašmonejska dinastija u svojim nastojanjima i postupcima postala otvorenije helenistička te su saduceji počeli sve više utjecati na državne poslove. Ta se praksa nastavila kroz cijeli period rimske neizravne i izravne uprave te se stvorila svojevrsna simbioza između upravne vlasti i saduceja.

Simbioza vlasti i saduceja rezultirala je velikim saducejskim političkim utjecajem i s obzirom da su njihovi interesi bili isključivo političke prirode mogu se ponajbolje okarakterizirati kao stranka. Bavili su se uglavnom svjetovnim državnim interesima i stjecanjem materijalnog bogatstva te su radi toga bili spremni sklapati razne saveze te raditi kompromise s drugim narodima, ako bi to polučilo bilo kakav državni ili osobni napredak. Prema tom stajalištu bili su potpuno suprotni farizejima i za njih bilo kakav separatizam od drugih naroda i međukulturne razmjene nije bio opcija. Njihov politički utjecaj ipak malo slabi dolaskom Heroda Velikoga na vlast koji nije bio sklon dijeljenju vlasti ni sa kime. Saduceji su se tada morali zadovoljiti sa svećeničkim privilegijama u Hramu i pozicijama u Sanhedrinu, koje su do tada uvijek bile rezervirane za farizeje.¹¹¹ Time je Herod Veliki pokazao da je ipak skloniji njima nego farizejima s kojima je bio u izravnom sukobu. Nakon Herodove smrti, Judejom je zavladao rimski prokurator te moć i utjecaj saduceja su opet porasli. Saduceji su zauzvrat postali vjerni instrument provođenja careve volje. Time su izgubili svaku podršku naroda. JF. naglašava njihovu nepopularnost među narodom kada kaže da nisu postigli ništa sa sobom, da su ih postavili na magistratske pozicije, često protiv njihove volje i da su se morali prepustili savjetovanju farizeja jer ih inače mnoštvo ne bi podnosilo.¹¹² U Velikom židovskom ustanku,

¹⁰⁸ Morrison 1890, 303-310.

¹⁰⁹ Davies 1989, 298-299.

¹¹⁰ Vidi „Sukob saduceja i farizeja,“ str. 25.

¹¹¹ Yost 2005, 11-12.

¹¹² ANT. XVIII, 1, 3.

saduceji su teško stradali od svojih sunarodnjaka jer su bili pristaše Rimljana i uništenjem Jeruzalema njihova stranka nestaje.¹¹³

Saduceji nisu bili protiv religije, ali su smatrali da za dobrobit nacije nije u interesu da judaizam upravlja svim aspektima njihovog života.¹¹⁴ Vjerovali su da Boga ne zanimaju čovjekova djela i jesu li ona dobra ili loša te da je sve stvar čovjekovog izbora. Prema njima svaki pojedinac ima potpuno pravo činiti što god hoće. Iako su prihvatili Toru kao kanon, ostatak SZ. odbacuju i osporavaju vrijednost Tradicije.¹¹⁵ Radi toga odbacuju učenje o budućem životu, anđelima i demonima te o konceptu nagrade i kazne nakon smrti jer tvrde da ne nalaze uporišta dotičnih vjerovanja u Tori. To nam potvrđuju i JF. i autori Evanđelja.¹¹⁶ JF. se, također, nadovezuje na njihove postupke i tvrdi da saduceji nisu u dobrim odnosima jedni s drugima i da se razgovaraju i ponašaju jedni prema drugima barbarski, kao da su stranci.¹¹⁷

3.1.2a. Sukob farizeja i saduceja

Poznato je da su farizejska i saducejska struja, kao i njihove prethodnice, imale oprečna stajališta po pitanju teologije te političkih i društvenih odnosa još u postbabilonskom periodu. Međutim, trenutak kada suprotstavljena stajališta prerastaju u sukob dogodio se u vrijeme Ivana Hiršana koji je vladao od 135. do 106. god. pr. n. e. JF. u *Judejskome ratu* opisuje dotični događaj detaljno i u obliku anegdote. Naime, Židovi su počeli zavidjeti Ivanu Hiršanu radi gradnje hrama u Heliopolisu po uzoru na Hram u Jeruzalemu. Farizeji su ga, međutim, preferirali jer je bio njihov učenik i jer su radi toga imali počasna mjesta u društvu. Jednom ih je tako pozvao na gozbu i obilato ugostio, pa se htio s njima našaliti i rekao im da želi biti pravedan čovjek i raditi sve što je Bogu ugodno. Također im je dao dozvolu da ga ukore ako vide da je krenuo nekim nepravednim putem. Jedan od prisutnih gostiju, Eleazar, bio je čovjek zle naravi koji je volio obmanjivati druge. On je, naime, rekao kralju da ako želi biti pravedan, stavi veliko svećenstvo sa strane jer je čuo priču od starijih da je njegova majka bila njihova zatočenica za vrijeme vladavine Antioha Epifana. Priča je naravno bila lažna što je farizeje jako ogorčilo.

¹¹³ Benjamin 1998, 28.

¹¹⁴ Baumgarten 1998, 399.

¹¹⁵ Mk. 12, 26; Lk. 24, 44.

¹¹⁶ ANT. XVIII, 1, 4; Dj. 23, 8.

¹¹⁷ BELL. JUD. II, 8.

Hirkanov dobar prijatelj, saducej Jonatan, koji je također bio prisutan, želio je farizeje staviti u nezgodan položaj i pitao ih je koju kaznu predlažu za Eleazara, s obzirom da je iznio klevetu pred kraljem, znajući za liberalne stavove farizeja. Farizeji su rekli da zaslužuje bičevanje i okove, ali ne i smrt, što je kralja Hirkana jako razljutilo i što je protumačio kao nepoštovanje i izdaju. Radi toga je pod utjecajem Jonatana napustio farizejsku sljedbu, ukinuo dekrete koji su oni nametnuli narodu i izrekao kaznu za sve one koji ih budu slijedili.¹¹⁸ Naime, farizeji su narodu nametnuli mnoge propise koji nisu bili sadržani u Tori, ali su bili dio Predaje. Farizeji su dolazili u česte sukobe s Hašmonejcima radi pozicije Velikog svećenika. Naime, farizeji nisu nijekali njihovo pravo da nose krunu, ali su smatrali da Velikim svećenikom treba postati netko iz tradicionalne velikosvećeničke Aronove loze.¹¹⁹ Nisu se još slagali ni s politikom širenja moći izraelske države i diplomatskih odnosa. Od tada su nastupili sve veći sukobi između dvije grupe. Saduceje su uglavnom podupirali bogataši i aristokracija, a farizeje narod. Sukob je kulminirao građanskim ratom za vrijeme Aleksandra Jana (105.-79. god. pr. n. e.) kada je došlo do krvoprolića i masakra.¹²⁰ Saduceji su izašli kao pobjednici, ali su ipak bili milostivi prema svojim protivnicima. Međutim, nakon Aleksandrove smrti na vlast dolazi Aleksandra Saloma koja je preferirala farizeje, koji su se tada žestoko osvetili saducejima. Saduceji su se opet izdigli do visokih položaja u periodu građanskog rata i borbe za prijestolje između dvojice sinova Salome Aleksandre, Hirkana II. i Aristobula II.¹²¹ Saduceji su podržavali Aristobula, a farizeji Hirkana. Sukob je u konačnici završio uplitanjem Rimljana u spor oko prijestolja, posredovanjem saduceja i namjesnika Idumeje, Antipatera.¹²²

3.1.3. Eseni

Društvena grupa o kojoj JF. iznosi najviše informacija te koja je u novije vrijeme privukla veliku pažnju historiografa, filologa i akademske zajednice radi povezanosti s Kumranskim spisima, zove se eseni. JF. esene predstavlja u vrlo pozitivnom svjetlu, gotovo najpozitivnijem od svih grupa koje spominje, iako se, kako sam kaže, nakon pomnog istraživanja ipak priklonio sektu farizeja. S time u vezi, JF. iznosi epizodu iz svoje mladosti u kojoj je u dobi

¹¹⁸ ANT. XIII, 10, 5.

¹¹⁹ ANT. XIII, 10, 7.

¹²⁰ ISTO 13, 5

¹²¹ Morrison 1890, 309.

¹²² ANT. XIV, 1, 1.

od 16. do 19. god. neko vrijeme boravio s esenima radi čega je tako detaljno upoznao njihov način života. Također je jedan period bio učenik askete Bana za koga se smatra da je bio član esenske zajednice. Naime, Ban je imao specifičnu vrstu života, „živio je u pustinji, koristio umjesto odjeće što god raste na drveću, jeo je jedino ono što je sam ubrao, kupao se u hladnoj vodi redovito, i noću i danju, kako bi sačuvao svoju čestitost i čistoću.“¹²³ JF. kaže da ga je kopirao u svemu i radi toga prošao razne nevolje u periodu od 3 god. Radi brojnih poveznica između Banovog načina života i života Ivana Krstitelja kojega opisuju Evanđelja¹²⁴, pretpostavlja se da bi i Ivan Krstitelj mogao biti dio esenske zajednice ili bivši esen te da je radi te poveznice i Isus bio dobro upoznat s grupom esena.¹²⁵ Za razliku od farizeja i saduceja, eseni su bili isključivo vjerska grupacija, bez težnji za političkim i društvenim utjecajem. Naprotiv, oni su se u želji za revnosnim ispunjavanjem Tore odvojili od političkih zbivanja, društva i judaističkog centra te nastanili u pustim predjelima zapadne obale Crnoga mora.

Podrijetlo imena zajednice još uvijek nije sa sigurnošću utvrđeno. Povezivali su ga sa značenjima „iscjelitelji, čuvari, krstitelji, nijemi i skromni.“ Također se pojam tumačio prijevodom „oni koji šute,“ tj. „oni koji su tajnoviti.“¹²⁶ Moguće je da je ime povezano s toponimom „Essa“ na zapadnoj obali Crnoga mora, gdje je zajednica živjela.¹²⁷ S obzirom da su druge društvene grupe u Judeji bile prozване prema pridjevima koji ih najbolje opisuju, smatra se da su i eseni dobili ime prema aramejskom pridjevu *hasen* što znači svet. Od pridjeva *hasen* je kasnije proizašao i naziv hasidi.¹²⁸ Eseni se prvi puta spominju oko 150. god. pr. n. e. tijekom Makabejskog ustanka¹²⁹ Smatraju se nasljednicima rehabita (9. stoljeće pr. n. e.) koji su nastavili samostalno postojati do razaranja Jeruzalema, radi brojnih sličnosti kao što su asketski život i boravak u pustinjskim oazama zapadne obale Crnoga mora. Ključne razlike su bile u vrsti gospodarskog života, s obzirom da su rehabiti bili nomadski narod, a eseni sjedilački narod baziran na zemljoradnji.¹³⁰ Kako bi se eseni mogli potpuno posvetiti pravednom životu, morali

¹²³ VITA 1.

¹²⁴ Mat 3, 4.

¹²⁵ Baumgarten 2015, 9.

¹²⁶ Gregory Doudna, "The Sect of the Qumran Texts and its Leading Role in the Temple in Jerusalem During Much of the First Century BCE: Toward a New Framework for Understanding" (2013), 1.

¹²⁷ ANT. XIII, 15, 3.

¹²⁸ Albert I. Baumgarten, "He Knew that He Knew that He Knew that He was an Essene," Journal of Jewish Studies, vol. 48, no. 1 (Spring 1997): 53-61.

¹²⁹ ANT. XVII, 5, 9.

¹³⁰ Morisson 1890, 325.

su se odvojiti od ostatka židovskoga naroda. Međutim, njihovo se povlačenje iz javnoga života nije dogodilo instantno, već korak po korak. Eseni su u početku predstavljani kao oni koji zauzimaju počasna i utjecajna mjesta u Hramu i na vladarskom dvoru, ali u Jeruzalemu nisu mogli ispunjati sve stavke Tore. Radi toga se povlače prvo u manje gradove i sela u Judeji, a potom u pustinju Engadi na obalama Crnoga mora.¹³¹ Osnivač zajednice bio je prorok čije ime nije poznato, ali je među esenima znan kao „Učitelj pravednosti.“ On je i sam prvotno bio svećenik koji je radi novih tumačenja starozavjetnih tekstova došao u ozbiljan sukob s Velikim svećenikom i dominirajućom vjerskom elitom.¹³²

Što se veličine zajednice tiče, u Isusovo vrijeme bilo je otprilike oko 4000 esena koji su živjeli redovničkim životom.¹³³ Postojala su četiri razreda u zajednici koji se nisu međusobno miješali jer kada bi neki član višega ranga došao u kontakt s nižim članom, odmah bi bio onečišćen. Vodstvo zajednice i svi njezini poslovi bili su povjereni manjoj grupi ljudi koju su članovi birali među sobom. Zvali su ih upravitelji ili administratori. Svi članovi zajednice bili su ih obavezni slušati i njihova vlast je bila sveobuhvatna. Jedino nisu imali ovlasti nekoga isključiti iz zajednice. U tu svrhu morali su sazvati tribunal sastavljen od minimalno sto članova.¹³⁴ Zajednica je počivala na današnjim komunističkim načelima. Nije bilo privatnoga vlasništva, a sav posjed zajednice smatrao se zajedničkim dobrom.¹³⁵ Nitko nije imao obrt ili neki posao na vlastitu korist, već se jedino gledalo da sve bude na dobrobit zajednice¹³⁶

Kada bi netko izrazio želju da postane dio zajednice, probni period trajao bi 3 god. Odmah na početku dobio bi sjekiru, pojas i bijelu haljinu te se morao pridržavati svih esenskih pravila, ali nije mogao odmah živjeti među njima. Nakon godine dana takve ustrajnosti, bio je kršten vodom pročišćenja te je dobio pristup obredima štovanja. Nakon još dvije godine, pristupao je Svetom obroku sredine dana i time postao uključen u sve misterije esena. Prije inicijacije morao je izreći zakletvu u kojoj se zaklinje na bezuvjetnu poslušnost svakome tko bude na poziciji autoriteta u zajednici i ako on ikada stupi na poziciju autoriteta, morao je obećati

¹³¹ BELL. JUD. I, 3, 5; II, 7, 3; V, 4, 2.

¹³² Daudna 2013, 2.

¹³³ ANT. XIII, 15, 3.

¹³⁴ Baumgarten 1997a, 54-55.

¹³⁵ BELL. JUD. II, 8, 3-4.

¹³⁶ Morrison 1890, 329.

da će biti pravedan i skroman. Također se morao zavjetovati da neće ništa tajiti od ostatka zajednice, da neće nikada otkrivati doktrinu esena vanjskom svijetu i morao je čuvati u tajnosti imena anđela i Svete knjige reda.¹³⁷ Kazna ekskomunikacije donosila se na zajedničkom tribunalu. Bila je ravna smrtnoj presudi i nije se mogla opozvati. Kada bi netko bio prognan iz zajednice, radije bi gladovao nego jeo hranu koju je uzgojio netko tko nije esen. Ako bi netko baš došao na rub smrti radi izglednjelosti, eseni bi ga primili natrag jer su vjerovali da je stanje u kojemu se našao već dovoljna kazna za njegovo nedjelo.¹³⁸

Eseni su živjeli mirno, prehranjujući se isključivo radom svojih ruku, kako bi održali svoj idilični mali svijet.¹³⁹ Poljoprivreda im je bila dominantna gospodarska grana bila. Posao bi im svakodnevno dodjeljivali upravitelji i njega su savjesno obavljali do Svečanog objeda sredine dana koji je bio centralni događaj u danu. Tada bi svi članovi izvršili obredno pranje s hladnom vodom, obukli bijelu haljinu i odlazili u svečanu blagovaonu gdje bi jeli jedno jednostavno jelo. Stranci su mogli objedovati večeru s njima, ali ne i Svečani objed sredine dana.¹⁴⁰ Trgovina je bila zabranjena zakonom, davali su jedni drugima što su trebali i dobivali što su tražili zauzvrat. Nosili su svoju odjeću dok se nije potpuno razderala. Neki od njihovih neobičnih zakona bio je da nisu smjeli pljuvati osim u određenim smjerovima (samo na desnu stranu) i na Shabbat nisu smjeli vršiti veliku nuždu kako se ne bi onečistili. JF. također ističe kako eseni jako dugo žive radi zdrave prehrane i urednog načina života te da većina njih doživi i preko stotinu godina.¹⁴¹

Po pitanju izvanjskog prakticiranja vjere eseni se nisu puno razlikovali od farizeja. Njihova služba u sinagogama bila je gotovo ista kao i kod ostatka Židova. Kod svetkovanja Shabbata eseni su bili najrigorozniji od svih, nisu palili vatru, a jelo su morali spremati dan prije kako bi se taj dan mogli uzdržavati od svakoga posla. Od svih židovskih patrijarha posebno su cijenili Mojsija, kao onoga tko je donio Toru, pa bi svatko tko je hulio na Mojsija bio kažnjen smrću.¹⁴² Po pitanju ženidbe većina esena je usvojila celibat, a oni koji ipak nisu, brak su smatrali nužnim zlom koje pojedinci moraju „pretrpjeti“ radi očuvanja rase. Imali su također vrlo

¹³⁷ BELL. JUD. II, 8, 7.

¹³⁸ Burns 2006.

¹³⁹ PLIN. NH V, 17.

¹⁴⁰ BELL. JUD. II, 8, 5.

¹⁴¹ ISTO II, 8, 9; VIII, 9.

¹⁴² ISTO.

nisko mišljenje o ženama, smatrajući ih često nevjernima i onima koje narušavaju mir u domaćinstvu.¹⁴³ Ženili su se samo muškarci višega reda i to s izabranim ženama za koje se znalo da mogu donijeti potomstvo. Kako bi spriječili izumiranje reda, imali su običaj posvajati djecu koju su zatim odgajali prema esenskim principima. U njihovim kućama nije smjelo biti žamora ili nemira jer su vjerovali da to onečišćuje njihove kuće.¹⁴⁴

Eseni su vjerovali da imaju poseban uvid u Božje namjere sa čovječanstvom te da su tu privilegiju zaslužili radi revnog proučavanja Božje riječi i njihovog pravednog načina života. JF. spominje nekoliko esenskih proroka u *Židovskim starinama*: Juda Esen koji je u vrijeme makabejske vlasti predvidio iznenadnu smrt Antigona, brata kraja Aristobula. Kasnije je također jedan esen Manaše, dok je Herod Veliki još bio dječak, predvidio da će sjesti na prijestolje i da će vladati dugi niz godina.¹⁴⁵ Osim po proroštva i tumačenju snova, eseni su bili poznati i po prakticiranju medicine na specifičan način. Naime, postojalo je vjerovanje među Židovima da bolesti imaju dva uzroka: jedan je bio Božji gnjev radi nečijih nepravednih djela, a drugi opsjednuće demonima. Spomenuto vjerovanje rezultat je perzijskog utjecaja na Židove nakon babilonskog ropstva. Židovi su u Rimskom Carstvu bili poznati po egzorcizmu¹⁴⁶ i iako su tu praksu najviše prakticirali farizeji, postoje pretpostavke da su je koristili i eseni.¹⁴⁷ Po pitanju života poslije smrti eseni su vjerovali da tijelo iščezava, a jedino duša nastavlja postojati. Vjerovali su da ne postoji nikakva spona između tijela i duše, da je tijelo samo privremeni čovjekov zatvor i oslobađanje od tijela, tj. smrt doživljavali su kao radost.¹⁴⁸ Nakon smrti duše nepravednih osuđene su na vječnu muku u mračnoj i ledenoj rupi, a duše pravednika bile su preseljene iza oceana na Otoke blagoslovljenih gdje nema nikakvih prirodnih nepogoda i gdje je vrijeme uvijek idealno.¹⁴⁹ Eseni su očekivali dvojnog Mesiju: svećenika Arona i Mesiju, Davidovog potomka. Eseni su također vjerovali da je sotona „princ ovoga svijeta“ koji je okružen mnoštvom inferiornih demona, a mnogi od tih demona su duše mrtvih koje su

¹⁴³ Tal Ilan, "Women in Qumran and the Dead Sea Scrolls," in *The Oxford Handbook of the Dead Sea Scrolls*, eds. Timothy H. Lim and John J. Collins (Oxford: Oxford University Press, 2010) 123-47.

¹⁴⁴ ANT. XIII, 1, 5; PLIN. NH V, 17.

¹⁴⁵ ISTO XII, 11, 2; XV, 10, 5.

¹⁴⁶ TAC. AN. XII, 52; DIO CASS. LX, 6.

¹⁴⁷ Morrison 1890, 342.

¹⁴⁸ BELL. JUD. VII, 6, 3.

¹⁴⁹ Albert I. Baumgarten, "The Pursuit of the Millennium at Qumran," *AJS Perspectives* (Fall 2012): 10-11.

proganjale grobove i napuštena mjesta, duše divova koji su živjeli u pradavna vremena, duše graditelja Babilonske kule ili onih koji su poginuli u velikom potopu.¹⁵⁰

Osim iscrpnog izvještaja JF. i pokojeg fragmenta kod drugih rimskih autora, o esenima najbolje svjedoči bogati korpus tekstova Kumranskih spisa. Usprkos brojnim previranjima znanstvene zajednice oko raznih pitanja vezano za dotične spise, po pitanju podrijetla uvriježeno je mišljenje da pripadali zajednici esena, bilo da su njihovi članovi autori tekstova ili da su ih samo čuvali i prepisivali. Najviše esenskih tekstova nalazi se u skupini sektaških spisa koji daju vrlo dobar uvid u organizaciju i svakodnevni život zajednice, ali i u njihovu teologiju. Primjerice, *Pravilnik zajedništva* služio je osobi na vrhu hijerarhije kao svojevrsan priručnik za upravljanje zajednicom i onima koji pristupaju zajednici. Pravilnik je pronađen u više kopija u raznim pećinama što svjedoči o važnosti ovoga dokumenta za esensku zajednicu.¹⁵¹ *Disciplinski priručnik* također regulira organizaciju esenske zajednice te sadrži odredbe o svim aspektima svakodnevnog života njihovih članova. Također govori o ciljevima i svrsi zajednice, pravilima prijema te završava detaljnim popisom svih odredbi i kazni za nepoštivanje istih. Zapisano je i da će ova pravila vrijediti sve dok se ne pojavi novi prorok i dvojica mesija: Mesija Aronov i Mesija Izraelov, upućujući na dvojno mesijanstvo karakteristično za esene.¹⁵² Sličnu tematiku obrađuje i *Damaški dokument* koji je najstariji kodeks zajednice esena.¹⁵³ Dokument se razlikuje od prethodnih po tome što se bavi nastankom esenske zajednice i sadrži teološko tumačenje povijesti židovskog naroda. Zanimljiva je još činjenica da je ovaj dokument bio poznat i prije kumranskih otkrića jer je jedna njegova kopija pronađena ranije u jednoj sinagogi u Egiptu.¹⁵⁴ Esenski spis *Ratni svitak* apokaliptičke je tematike. Smatra se da je nastao 167. god. pr. n. e., ali i da je prepravljan kasnije dolaskom Rimljana. U svitku se nalaze informacije o eshatološkom ratu koji će se navodno voditi tokom završnih četrdeset godina „posljednjeg vremena“, a borba se opisuje na nerealan način. Smatra se da je to zapravo ratni plan u slučaju napada na esensku zajednicu.¹⁵⁵ Iz skupine nesektaških tekstova treba izdvojiti *Svitak Hrama* i *Bakreni svitak*. *Svitak Hrama* nastao je negdje u 4. st. pr. n. e. Sadrži brojne elemente ideologije esena, iako nije

¹⁵⁰ Yost 2005, 12-13.

¹⁵¹ Vidi Prilog 4.

¹⁵² Vidi Prilog 5.

¹⁵³ Vidi Prilog 6.

¹⁵⁴ Stanojević 2012, 115-117.

¹⁵⁵ Baumgarten 2012, 11.

napisan izravno od kumranske zajednice. Pronađena su dva primjerka, a jedan je svitak dug 9 metara. Tema je izgradnja novoga idealnoga Hrama i idealne žrtve koje bi trebalo tamo prinositi. Također se spominje novo Božje kraljevstvo i nova država Izrael. Sadržaj *Bakrenog svitka* urezan je na bakrenu ploču za razliku od ostalih pisanih na pergamentu ili papirusu, napisan na kasnijem hebrejskom jeziku.¹⁵⁶ Prema sadržaju teksta eseni su prije nego je Hram razoren, odnijeli vrijedne predmete iz Hrama i sakrili ih u kumranskoj pustinji. Svitak sadrži popis 64 dragocjenosti i rukotvorina iz Hrama te mjesta gdje su predmeti sakriveni. Međutim, ništa nije pronađeno na popisanim mjestima. S obzirom da je popisana nevjerojatna količina blaga, od 60 do 200 tona zlata, srebra, bakra i dragog kamenja, sumnja se u vjerodostojnost teksta.¹⁵⁷

Esenskoj se zajednici nakon 70. god. gubi trag iz povijesnih izvora. Radi toga dolazi do pretpostavke da je zajednica stradala u naletima rimskih legija i da je ostatak protjeran iz Judeje, iako nisu izravno sudjelovali u Velikom židovskom ustanku. Razne su teorije o preostalim esenima. Neki smatraju židovsko-kršćansku zajednicu ebionite njihovim nasljednicima, dok neki pretpostavljaju da su se eseni asimilirali sa susjednim bliskoistočnim narodima ili da su se priključili kršćanskom pokretu. Međutim, prema jednoj teoriji esene ne bi trebalo tražiti među okolnim narodima već među preostalim Židovima na području Judeje jer se esenska misao i diskurs mogu naći u rabinskoj literaturi kasnijeg vremena.¹⁵⁸

3.1.4. Zeloti

Kada JF. spominje tzv. Četvrtu filozofiju, uz farizeje, saduceje i esene, smatra se da govori o društvenoj grupi zelota, iako za to još uvijek nema čvrstih dokaza.¹⁵⁹ Zelote bi mogli okarakterizirati kao političku stranku, iako su više djelovali kao revolucionarni pokret. Iako su mnoga vjerovanja i svjetonazore dijelili s farizejima, ali i esenima, njihovi su ciljevi većinom bili političke prirode. Stranka je bila sačinjena od seljaka, svećenika niže klase, razbojničkih bandi i

¹⁵⁶ Vidi Prilog 7.

¹⁵⁷ Verber 24.

¹⁵⁸ Burns 2006.

¹⁵⁹ ANT. XVIII, 1, 6.

izbjeglica. Bili su siromašni, pobožni i protiv aristokracije te su htjeli zadržati pravu svrhu pobune protiv Rimljana, očistiti Svetu zemlju i uspostaviti Božju vlast na Zemlji.¹⁶⁰

Za podrijetlo njihovog imena smatra se da potječe od hebrejske riječi *kanna'im* (grč. *zelotes*) što znači „revni, oni koji imaju žar,“ s obzirom da su se u narodu tako nazivale takve vrste političkih i vjerskih težnji. Oni su također za sebe govorili da su revni u činjenju dobrih djela. O njihovom podrijetlu postoje razne teorije i pretpostavlja se da vuku isto podrijetlo kao farizeji i eseni te da su potekli od pismoznanaca, tj. hasida.¹⁶¹ Iako ih JF. ne spominje imenom sve do Velikog ustanka kada se pojavljuju kao stranka pod vodstvom Ivana od Gishale, njihov rast u jednu od relevantnijih društvenih grupa događa se u periodu neposredno nakon smrti Heroda Velikoga.¹⁶² Naime, nakon Herodove smrti narod se želio osvetiti njegovim prijateljima i saveznicima. Također je mnoštvo radnika koji su iz ruralnih područja došli u Jeruzalem kako bi sudjelovali u Herodovim građevinskim pothvatima, ponajviše na projektu obnove Hrama, ostali bez posla i na ulicama. Narod je postajao sve nezadovoljniji, a ruralni dijelovi su postali žarišta revolucionarnih aktivnosti. Osnivanje pokreta pripisuje se učitelju Judi Galilejcu. Tradicija kaže da je Juda bio sin poznatog banditskog vođe Hezekije, lažnog mesije kojega je Herod dao pogubiti četrdeset godina prije. Nakon Herodove smrti Juda se udružio s farizejem Zadukom te su oformili novi neovisni pokret.¹⁶³ Judu Galilejca spominje i autor Djela apostolskih u stihovima: „Nakon toga se u dane popisa podiže Juda Galilejac i odvuče narod za sobom. I on propade i sve mu se pristaše raspršiše.“¹⁶⁴

Zeloti su smatrali da će svoju revnost najbolje očitovati striktnim pridržavanjem zapovijedi Tore, odbijanjem svakog stranog vladara i ljudske vlasti općenito te potpunom predanju Božjoj volji. Htjeli su slijediti primjere starih proroka i patrijarha i vjerovali su da je i sam Izrael nastao kroz revnost ratnika koji su osvojili Obećanu zemlju. Mnogi su Židovi u to vrijeme težili takvoj revnosnoj vrsti života, ali nekolicina njih je bila spremna primijeniti silu i nasilje ne samo prema Rimljanima ili neobrezanim susjedima, već i prema drugim Židovima koji su se odlučili podložiti Rimu. Postojala je misao među seljaštvom i siromašnima da će novi

¹⁶⁰ Andrija Gams, *Biblija u svjetlu društvenih borbi* (Beograd, Naučna knjiga, 1988).

¹⁶¹ Baumgarten 2015, 266.

¹⁶² BELL. JUD. V, 3, 1.

¹⁶³ Reza Aslan, *Zealot: The Life and Times of Jesus of Nazareth* (Random House, 2013), 46.

¹⁶⁴ Dj. 5, 37.

društveni poredak i Božje kraljevstvo uskoro doći te da ga može "požuriti" samo revnost onih koji se za njega žele boriti.¹⁶⁵ Iako su već tada u narodu postojale slične aspiracije potaknute apokaliptičkim idejama, zelotski pokret još nije bio striktno ustrojen kao sekta ili politička stranka i neće ni biti sve do Velikog ustanka. Međutim, Juda Galilejac je spojio zelotsku ideju i razbojništvo kako bi revolucionarni pokret Židovima nametnuo kao religijsku obavezu. Njihove „vojne“ akcije kreću kada su Juda Galilejac i njegovi pristaše 4. god. pr. n. e. napali grad Seforis i provalili u gradsku oružarnicu. Nakon toga su prolazili Galilejom i pljačkali kuće bogatih i svih onih koji su surađivali s Rimljanima.¹⁶⁶ Kada je sirijski guverner Kvirinije nametnuo novi porez na imovinu, nakon što je Judeja i službeno potpala pod rimsku vlast 6. god. pr. n. e., zeloti su iskoristili tu priliku i pozvali Židove na pobunu protiv Rima.¹⁶⁷ Zeloti su bili protiv plaćanja poreza jer su smatrali da time potvrđuju da njihova zemlja ne pripada Bogu nego Rimu i sve koji su pristali na plaćanje spomenutog poreza smatrali su narodnim izdajicama. Radi toga su počeli planirati ubojstvo Velikog svećenika Joazara koji je poticao narod na plaćanje poreza i suradnju s Rimom. Rimljani su razotkrili urotu i smijenili Joazara. Nedugo nakon njihove pobune, Rimljani su uhitili Judu i pogubili ga. S obzirom da se veliki broj ljudi iz Seforisa priklonio Judi nakon ulaska zelota u grad, Rimljani su kao odmazdu umarširali u grad i spalili ga do temelja, muškarce ubili i raspeli, a žene i djecu prodali u roblje. Herod Antipa je, nakon uništenja Seforisa, poduzeo velike građevinske pothvate obnove u kojima je sudjelovao veliki broj obrtnika i najamnih radnika, gotovo svih iz okolice, među kojima se pretpostavlja da je mogao biti Isus i njegova braća. Seforis je od toga vremena bio lojalan caru i rimskoj vlasti, čak i za vrijeme Velikog židovskog ustanka.¹⁶⁸

Zeloti su, uz sikariote, odigrali ključnu ulogu u pokretanju Velikog Židovskog ustanka. Njihova najveća frakcija brojala je oko 2500 ljudi, predvođena Ivanom od Gishale. Za Ivana se ne zna je li bio zelot prema svjetonazoru, ali je svakako bio mrzitelj Rima i tražio je odmazdu za uništenje svoga grada.¹⁶⁹ Njihovo glavno uporište za vrijeme ustanka bilo je Hramsko dvorište¹⁷⁰ čiji su unutarnji dio zauzeli kako bi s toga mjesta mogli nesmetano smišljati terorističke napade

¹⁶⁵ Eisenberg 2006-2007, 147-151.

¹⁶⁶ Gams, 1988.

¹⁶⁷ Dj. 3, 37.

¹⁶⁸ Edith Mary Smallwood, *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian: A Study in Political Relations* (Leiden: E. J. Brill, 1981).

¹⁶⁹ Eisenberg 2006-2007, 157-158.

¹⁷⁰ Vidi Prilog 8.

na one koji su bili lojalni caru, bogatu aristokraciju, staro Herodovo plemstvo, bivše hramsko vodstvo i vrhovno svećenstvo.¹⁷¹ Ivan je došao u sukob s ostalim vođama zelota i radi borbe oko prevlasti nad Hramom, raskinuo je savez s njima i oformio vlastitu frakciju od oko 6000 ljudi. Vođa druge najveće frakcije koja je brojala oko 10000 ljudi bio je Šimun, sin Giore. Šimun je prvu godinu pobune proveo na selu, pljačkajući posjede bogataša, oslobađajući robove te je stekao reputaciju zaštitnika siromašnih. Nakon kratkoga boravka kod sikariota u Masadi, Šimun je došao u Jeruzalem s velikom vojskom. U Jeruzalemu je bio dobro prihvaćen i htjeli su da vlada na čelu zelotske stranke kada ukroti pobunjenog Ivana. Iako nije uspio osvojiti Hram, zagospodario je većim dijelom donjeg i gornjeg grada te proširio svoj utjecaj na sve pobunjenike. Ono što je razlikovalo Šimuna od ostalih vođa zelota je to što je tvrdio za sebe da je kralj i očekivani Mesija. Međutim, uprava zelota i njihovih vođa nije bila dugoga vijeka jer su, dolaskom Tita Vespazijana s četiri rimske legije u Jeruzalem, i Ivan i Šimun bili ubrzo uhićeni te smaknuti, a ostatak pobune krvavo ugušen.¹⁷²

Josip Flavije, kao romanofil koji svoja djela namjenjuje Rimljanima, o zelotima i sikariotima piše u najnegativnijem tonu. Judu Galilejca naziva sofistom, nevaljalcem, remetiteljem mira i obmaniteljem mladih, a uz zelote koristi izraze poput „ludilo zelota, preveliko nasilje, njihova tiranija, itd.“¹⁷³ Također navodi da zeloti ne cijene smrt niti načine umiranja. Oni se ne obaziru na smrt svojih obitelji ili prijatelja te ih radi toga prijetnje vezane za smrt bližnjih neće prisiliti da priznaju vlast nekoga čovjeka. JF. ističe svoju zabrinutost da nije uspio čitateljima dovoljno dobro dočarati njihovu sposobnost trpljenja.¹⁷⁴ U NZ. se zeloti spominju, ali u poprilično neutralnom tonu.¹⁷⁵ Čak se na nekim mjestima navodi da su neki od Isusovih najbližih učenika bili zeloti, primjerice Šimun, zvan Revnitelj.¹⁷⁶ Dok se neki autori s tom tvrdnjom slažu, drugi pak smatraju da Isusov učenik Šimun nije mogao biti dio stranke zelota jer će se ona u tome obliku oformiti tek tridesetak godina nakon Isusove smrti, neposredno prije židovskih ustanaka. Također smatraju da njegov nadimak Revnitelj, tj. zelot o njemu govori da je bio pobornik biblijske doktrine revnosti koja je bila jedna od dominantnih doktrina među

¹⁷¹ BELL. JUD. II, 22.

¹⁷² Aslan 2013, 62-63.

¹⁷³ BELL. JUD. II, 22.

¹⁷⁴ ANT. XVIII, 1, 2-6.

¹⁷⁵ Dj. 3, 37.

¹⁷⁶ Lk. 6, 15; Dj. 1, 13.

Židovima onoga vremena.¹⁷⁷ Radi spomenute poveznice sa zelotima, mesijanističkih očekivanja o dolasku Novog kraljevstva, rušenju poganske vlasti, obnove Jeruzalema i Hrama te otvorene pobune protiv vjerskog i društvenog poretka onoga vremena, neki smatraju da je i sam Isus bio pobornik zelotske ideologije,¹⁷⁸ oslanjajući se na stihove iz Matejevoga evanđelja u kojima se citira Isusova izjava da nije došao da donese mir na Zemlju, nego mač.¹⁷⁹

3.1.5. Sikarioti

Od društvenih grupa 1. stoljeća, najradikalnija stranka svakako su sikarioti. Oni su podgrupa, tj. ogranak koji je proizašao iz zelotske stranke, najbližiji današnjim terorističkim grupama. Dobili su ime po malom bodežu (lat. *sicarii*) kojega su koristili u svojim terorističkim akcijama i atentatima.¹⁸⁰ Naime, kako JF. izvještava, za vrijeme vladavine Nerona kada je razapeo veliki broj razbojnika i osuđenika, pojavili su se u gradu novi razbojnici, zvani *Sicarii*, koji su klali ljude usred dana i usred grada, najviše za vrijeme blagdana. Prolazili bi mnoštvom ljudi, sakrili svoje bodeže u haljine, prišuljali se neprijatelju s leđa, uboli ga i priključili se masi, tako da nisu mogli biti nikako otkriveni.¹⁸¹ Pretpostavlja se da se pokret od zelota odvojio u vrijeme uprave guvernera Feliksa kada se prema Židovima odnosio vrlo okrutno i okretao u svoju korist židovske društvene grupe jednu protiv druge. Neki smatraju da je upravo Feliks stajao iza pojave razbojničke grupe sikariota.¹⁸²

Njihov tadašnji vođa bio je mladi židovski revolucionar Manaše, unuk osnivača zelotskog pokreta Jude Galilejca. Manaše je kao i Juda, osim prema okupatorima Rimljanima, gajio mržnju prema svećeničkoj aristokraciji i prema instituciji Velikog svećenika. Za njega je tadašnji Veliki svećenik Jonatan, sin Anana, bio varalica, lopov koji se obogatio iskorištavajući siromašni narod. Smatrali su ga jednako odgovornim za rimsku okupaciju kao i cara u Rimu. Upravo je Veliki svećenik Jonatan bio njihova prva žrtva 56. god. kada mu se u Hramu za vrijeme Velikog

¹⁷⁷ Gams 1988.

¹⁷⁸ Aslan 2013, 6.

¹⁷⁹ Mt. 10, 34

¹⁸⁰ Danon 1996.

¹⁸¹ BELL. JUD. II, 13.

¹⁸² Smallwood 1981.

blagdana¹⁸³ uspio približiti jedan od sikariota i prerezati mu vrat naočigled sviju. Veliko mnoštvo prisutnih bili su u nevjerici jer im je bilo do tada nezamislivo da bi njihov vjerski vođa i Božji predstavnik na Zemlji mogao biti tako hladnokrvno i brutalno ubijen i to još u Hramu, židovskom najsvetijem mjestu; Upravo radi toga su Židovi bili uvjereni da iza atentata mora stajati guverner Feliks i Rimljani jer im je bilo nepojmljivo da bi jedan pripadnik židovskog naroda mogao ikada počiniti takvo svetogrđe.¹⁸⁴ Međutim, Jonatanovo ubojstvo je bilo samo početak sikariotskog terora i u tome su periodu njihovi neprijatelji na ovakav način umirali svaki dan. JF. opisuje tadašnju atmosferu u narodu i piše da se toliki strah uvukao među Židove, da se više nisu htjeli sastajati ni s prijateljima.¹⁸⁵

Sikarioti su nastavili svoju terorističku kampanju u kojoj su napadali članove vladajuće klase, pljačkali i palili njihove posjede te otimali članove njihovih obitelji. To je trajalo sve do Velikog židovskog ustanka kada su se pridružili zelotima i ostalim pobunjenicima s kojima su udružili snage protiv Rimljana.¹⁸⁶ Oko 72. god. nakon uništenja Jeruzalema i gušenja ustanka broj pobunjenika sveo se na otprilike tisuću. Bježeći pred rimskom vojskom, preostali sikarioti s obiteljima pobjegli su u tvrđavu Masadu,¹⁸⁷ na zapadnoj obali Mrtvog mora.¹⁸⁸ Masadu JF. prvi puta spominje u kontekstu smjene vlasti te navodi kako je utvrda prvo bila pod upravom sikariota koji su ju preoteli rimskom garnizonu koji je tamo bio stacioniran, da bi ju kasnije prepustili zelotima.¹⁸⁹ Nakon uništenja Jeruzalema Masada postaje zadnje uporište židovskih pobunjenika, što će na kraju dovesti do duge opsade i jednog od najvećih masovnih samoubojstava u povijesti. Naime, 72. god. rimski guverner Judeje, Lucije Flavije Silva, opsjeo je Masadu s X. rimskom legijom. Nakon nekoliko bezuspješnih pokušaja probijanja utvrde na litici visine od 400 do najmanje 90 metara nadmorske visine, Rimljani su počeli graditi prilaznu rampu na najnižem dijelu.¹⁹⁰ Nakon otprilike 7 mjeseci opsade, Rimljani su 73. god. pomoću rampe i opsadnih sprava uspjeli probiti zidine utvrde, ali u tvrđavi nisu zatekli pobunjenike već 953 mrtva tijela. Od preživjelih su pronađene samo dvije žene koje su se zajedno s petero djece

¹⁸³ Tri Velika blagdana u judaizmu su Pesach (proljetni), Shavout (ljetni) i Sukkot (jesenski, Blagdan sjenica). Rebić 1992.

¹⁸⁴ Aslan 2013, 52-53.

¹⁸⁵ BELL. JUD. II, 13.

¹⁸⁶ Aslan 2013, 53.

¹⁸⁷ Vidi Prilog 9.

¹⁸⁸ Eisenberg 2006-2007, 159.

¹⁸⁹ BELL. JUD. IV, 7.

¹⁹⁰ Eisenberg 2006-2007, 160.

sakrile u cisternu za skupljanje kišnice i nakon zarobljavanja, navodno, sve ispričale JF. Prema njihovom svjedočanstvu, glavni vođa i zapovijednik sikariota bio je čovjek imena Eleazar, koji je prije izvršenja njihovog plana održao govor pred cijelom zajednicom, govoreći im kako su oni prvi ustali protiv Rima, kako sada stoje zadnji protiv njih i kako se neće pokloniti pred nikim osim pred Bogom. Zatim su se dogovorili, pošto judaizam osuđuje samoubojstvo, da će prvo muškarci ubiti svako svoju ženu i djecu, pa braća i najbolji prijatelji jedan drugoga, a onaj koji je odabran kockom, trebao je ostati zadnji i nakon što je provjerio da su svi mrtvi ubiti samoga sebe. Prije toga su zapalili sve vrijednosti i utvrdu kako ne bi ostalo ništa za Rimljane. JF. ističe kako pobunjenici nisu zapalili jedino skladišta hrane, kako bi na slikovit način Rimljanima poručili da se nisu odlučili za ovaj drastični čin jer su ostali bez hrane i mogućnosti da se i dalje brane, nego jer su sami htjeli izabrati način i trenutak njihove smrti, a ne da to prepuste svojim najgorim neprijateljima.¹⁹¹ U židovskoj povijesti Masada je ostala zapamćena kao simbol otpora i herojske borbe protiv okupatora te simbol izgubljene neovisnosti koja je potrajala sve do osnutka države Izrael 1948. god.¹⁹²

¹⁹¹ BELL. JUD. VII, 8.

¹⁹² Solomon Zeitlin, *The Rise and Fall of the Judaean State: A Political, Social and Religious History of the Second Commonwealth*. Volume II 37 B.C.E.-66 C.E. (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1969).

3.2. Ostale društvene grupe prema antičkim izvorima

S obzirom da JF. iznosi većinu poznatih podataka o židovskim društvenim grupama na konkretan i sistematičan način, nije iznenađujuće da većina historiografskih istraživanja počiva upravo na njegovim tekstovima. Kada se istražuje povijest Judeje pod rimskom upravom ili židovska povijest u nekom širem kontekstu, također se društvene grupe navode i opisuju na način na koji je to napravio JF., dijeleći ih na filozofske sekte i političke stranke. Međutim, navedene grupe nisu jedine koje se spominju vezano za period rimske neizravne i izravne uprave. Sekundarni izvori kao što su Stari i Novi zavjet, bogata rabinska literatura te već spomenuti Kumranski spisi, donose nam informacije u većoj ili manjoj mjeri o još četiri društvene grupe: pismoznancima, prozelitima, nazarenima i herodovcima., Svi povijesni izvori koji su predmetom istraživanja u ovome radu napisani su iz različitih motiva, perspektiva, svjetonazora i različitoj čitalačkoj publici. Stoga je vrijedno u razmatranju židovskoga društva sagledati sve poznate grupe kako bi se mogao ocijeniti njihov ideološki i društveni doprinos.

3.2.1. Pismoznanci

Najpoznatija društvena grupa iz sekundarnih, većinom židovskih, izvora su pismoznanci. Iako ih JF. pojedinačno ne spominje, to ne umanjuje njihovu relevantnost i utjecaj na druge grupe pa tako i na društvo Judeje u cijelosti. Naime, pismoznanci slove kao najstarija poznata židovska grupa iz predbabilonskog perioda, iz koje su potekle sve ostale struje i pokreti 1. stoljeća. Pismoznanci su svojim radom i poučavanjima utjecali ne samo na starozavjetnu judaističku literaturu te rabinsku antičku i srednjovjekovnu literaturu, već i na novozavjetne pisce i kršćanske teologe nakon njih. Njihov društveni utjecaj također je bio neupitan jer su uživali veliko poštovanje i poslušnost naroda te obnašali visoke državne i vjerske funkcije, s obzirom da su brojni pismoznanci bili ujedno i farizeji.

Pismoznance su kroz povijest nazivali raznim imenima. U SZ. su ih zvali književnicima i piscima/pisarima (heb. *sopherim*), a u NZ. tajnicima (grč. *grammateis*), zakonodavcima (grč. *nomikoi*)¹⁹³ i učiteljima Zakona (grč. *nomodidaskaloi*; heb. *rabbi*).¹⁹⁴ Njihova je zadaća

¹⁹³ Lk. 7, 30.

prvenstveno bila proučavanje i tumačenje vjerskih zakona iz kojih proizlaze i građanski, kako bi ga mogli primijeniti u svakodnevnom životu i naučiti narod da čini to isto.¹⁹⁵ Naime, narod nije mogao razumjeti odredbe Tore ili ih vršiti bez pomoći školovanih ljudi, prvenstveno radi jezika na kojem je pisana jer je Tora pisana na starohebrejskom jeziku, a nakon povratka iz Babilonskog ropstva u upotrebi je bio većinom aramejski jezik.¹⁹⁶

Smatra se da su se pismoznanci pojedinačno pojavili već u doba Mojsija, ali je izglednije da su počeli djelovati kao grupa za vrijeme Babilonskog ropstva. Nakon progona u Babilon, postojala je opasnost od gubitka i zaborava židovske tradicije i identiteta te asimilacije s okolnim stanovništvom. Kako bi se to u progonstvu spriječilo, stari zapisi, anali, običaji i zakoni zapisivali su se i čuvali. Zapisi su se redovito čitali iz tjedna u tjedan i iz toga se kasnije razvila sinagoga, a učeni Židovi koji su se bavili zapisima nazivali su se pisari. Nakon povratka iz Babilona, kada je Mojsijev zakon postao obavezan na razini države, porasla je potreba za pisarima i tumačima Zakona. Također, kada je sinagoga postala narodna institucija, pisare su zapošljavali da prepisuju Toru, kako bi svaka sinagoga mogla imati svoj primjerak. S obzirom da jezik na kojemu je Tora pisana nakon Babilonskog ropstva više nije bio u govornoj upotrebi, pisari su imali funkciju i prevođenja Tore.¹⁹⁷ Pismoznanci su u tome periodu najviše pridonijeli očuvanju židovskog identiteta, običaja i privrženosti Zakonu. U tim nastojanjima nije ih podržala grupa židovskog plemstva, sačinjenog uglavnom od članova velikosvećeničkih obitelji koji su nakon reorganizacije države u vrijeme Ezre i Nehemije zauzeli najviše društvene pozicije. U početku je plemstvo podupiralo pismoznance jer je rigorozno pridržavanje Zakona njima donosilo financijsku korist, ali i učvrstilo njihov velikosvećenički položaj. Međutim, radi njihovih međunarodnih odnosa nisu htjeli podupirati separatističke namjere pismoznanaca jer su smatrali da to nije neophodno za propisno pridržavanje Zakona i da to Zakon od njih ni ne traži.¹⁹⁸ Dolaskom Seleukida na vlast i prodiranjem grčkoga utjecaja, aristokracija je prigrlila helenizam i time se još više odmaknula od pismoznanaca. Tako su nastale dvije suprotstavljene

¹⁹⁴ Mt. 22, 35; 1. Tim. 1, 7.

¹⁹⁵ Morrison 1890, 274.

¹⁹⁶ Baumgarten 1998, 399.

¹⁹⁷ Baumgarten 1997, 120-123.

¹⁹⁸ Morrison 1890, 300-301.

grupacije, helenisti, iz kojih će kasnije nastati saduceji i pobožni, iz kojih će proizaći farizeji s pismoznancima.¹⁹⁹

Nakon nekog vremena pismoznanci su počeli obnašati visoke dužnosti porotnika, sudaca i zakonodavaca. Kada su se našli na funkcijama zakonodavaca, s obzirom da je Mojsijev zakon davao generalne smjernice koje se nisu mogle primijeniti na svaki aspekt života, pismoznanci su kroz fleksibilnija tumačenja stvarali dodatni zakon koji je bio razumljiviji i primjenjiviji za tadašnje društvo. S obzirom da je dodatni zakon svoje uporište imao u početnom Mojsijevom zakonu, bio je jednako pravomoćan. Nazvan je Zakon tradicije, tj. Predaja koja se prenosila s generacije na generaciju i kako je novo vrijeme zahtijevalo, tako su se odredbe mijenjale i prepravljale. Većina odredbi Predaje nastala je u Jeruzalemu jer su pismoznanci imali običaj da se svi zajedno tamo sastanu i raspravljaju o bitnim pitanjima tumačenja i formulacije. Neka diskutabilna pitanja znala su biti predmetom rasprave dugi niz godina i tek kada bi se dogodilo slaganje većine pismoznanaica po nekome pitanju, određena se promjena mogla uvažiti u Zakonu, ali tek nakon što je bila odobrena od Sanhedrina. Međutim, autoritet pismoznanaica oko teoloških pitanjima bio je toliko velik da se Sanhedrin vrlo rijetko suprotstavljao njihovim odlukama.²⁰⁰

Još jedna bitna funkcija pismoznanaica bila je poučavanje učenika i članova zajednice u sinagogama. Sinagoge u kojima su poučavali eminentni pismoznanci zvale su se "kuće zajedništva" ili "kuće rabina." Prostor trijema u vanjskom djelu hramskog dvorišta također su služila pismoznancima za poučavanje učenika ili raspravljanje o točkama Zakona. Čuvari su morali čuvati ulazna vrata i puštati određeni manji broj zainteresiranih za predavanja, s obzirom koliki je bio odaziv naroda. Pismoznanci su poučavali na način da su poticali učenike da nauče Mojsijev zakon, tj. svih 613 zapovijedi napamet. Propovijedi pismoznanaica bile su prožete parabolama, alegorijama, ironičnim usporedbama i lako pamtljivim izjavama. Prije nego su pismoznanci počeli javno obavljati svoje dužnosti, morali su proći temeljno obrazovanje te su morali posjedovati znanja iz matematike, botanike, medicine i astronomije. Također su morali

¹⁹⁹ Baumgarten 1997, 116.

²⁰⁰ Albert I. Baumgarten, "Rabbinic Literature as a Source for the History of Jewish Sectarianism in the Second Temple Period," *Dead Sea Discoveries* 2:1 (April 1995): 14-57.

znati grčki i latinski.²⁰¹ Poznati učitelj Gamalijel i njegovi učenici bili su helenisti i vjerovali su da je grčki jezik bez grešaka te da bi se Božji zakon jedino na njega mogao propisno prevesti. Kada je mnogo godina nakon toga nastala Septuaginta, radi toga mišljenja, bila je vrlo cijenjena među Židovima te se smatralo da je prijevod nastao Božjim nadahnućem.²⁰² Prema židovskoj predaji, pismoznanci su bili dostojni časti veće nego otac i majka, proroci, svećenici i kraljevi. Nitko im se nije mogao obraćati bez titule i velika je čast bila sresti i slušati poznatoga rabina. Najčuveniji židovski pismoznanc nac prema izvorima bio je Hilel koji je postao sinonimom i primjerom svim ostalim učiteljima. Živio je u doba Heroda Velikoga i prema tradiciji bio je potomak Davidove loze. U dobi od četrdeset godina preselio se iz Babilona u Jeruzalem kako bi se potpuno posvetio proučavanju Zakona. Nakon smrti njegovoga učitelja, zajedno s njegovim rivalom Šamajjem, uspeo se do najviše pozicije časti među pismoznancima.²⁰³

Jedan od glavnih principa po kojemu su pismoznanci živjeli bilo je vjerovanje da za svoju službu ne bi trebali dobivati nikakvu plaću ni nagradu. To bi za njih bilo ispod časti, te su radi toga rabinske dužnosti kombinirali s nekim uobičajenim zanimanjem. Primjerice, apostol Pavao je bio tkalac, Hilel je bio tesar, kao i Isus.²⁰⁴ Poznati rabin Akiba govorio je svojim učenicima da rade bilo koji posao, pa čak i posao čistaća strvina na cestama, samo da im nikad isprika za nerad ne bude da su pismoznanci i učitelji. Iako su proklamirali rad, smatrali su da rabini ne bi trebali težiti poslovnoj karijeri i gomilati bogatstvo jer se na taj način ne mogu posvetiti proučavanju Zakona i stjecanju mudrosti. U 1. stoljeću, pismoznanci su željeli biti primijećeni u društvu i razlikovati se od ostalih na način da su nosili karakteristične duge odore i ukras na čelu (filakterij)²⁰⁵. Također su u tome vremenu mnogi pismoznanci napustili moralne norme te bili netolerantni i licemjerni, zamjenjujući iskrenu pobožnost za vanjsku formu i ceremonije.²⁰⁶

3.2.2. Prozeliti

Prozeliti su društvena grupa koja se na raznim mjestima pojavljuje u novozavjetnim tekstovima i koju također spominje rabinska literatura, ali i neizravno JF. Prozeliti su u osnovi

²⁰¹ Morrison 1890, 287.

²⁰² Baumgarten 1995, 34-35.

²⁰³ ISTO, 23.

²⁰⁴ Dj. 18, 3; 1. Sol. 2, 9; 2. Sol. 3, 8.

²⁰⁵ Rebić 1992; Danon 1996.

²⁰⁶ Dj. 16, 5; Fil. 3, 5.

pripadnici drugih naroda koji su se konvertirali na judaizam i u većoj ili manjoj mjeri prihvatili židovsku vjeru i običaje. Pojam prozelit dolazi od grčke riječi *proselytos* iz Septuaginte koji označava stranca i pridošlicu u narodu.²⁰⁷ U suvremenom anglosaksonskom sustavu pojam prozelit koristi se za obraćenika na bilo koju religiju. U NZ. za njih se također koristi i termin bogobojazni, iako se smatra da to nisu u potpunosti istovjetne grupe. Naime, bogobojazni (heb. *ger toshav* – stranac stanovnik) su bili oni koji su prihvatili i prakticirali određene aspekte judaizma ili su bili njegovi simpatizeri u određenoj mjeri. Njih novozavjetni autori još opisuju uz sintagmu „priznavaoci pravoga Boga.“ Najbolji primjer tome je poznati događaj u kojemu je Isus iscijelio slugu rimskoga stotnika iz Kafarnauma, za koga su židovski starješine rekli: „...jer voli naš narod i sinagogu nam je sagradio.“²⁰⁸ Za razliku od bogobojaznih, prozeliti (heb. *ger tzedek* – stranac pravednik) su se u potpunosti preobratali na judaizam i tim činom postali punopravni dio „Božjeg naroda.“²⁰⁹ Obred preobraćenja i inicijacije u židovsku vjeru strogo je reguliran Mojsijevim zakonom te se sastojao od tri obreda: obrezanja kod muškaraca, krštenja potpunim uranjanjem u vodu te prinošenjem žrtve u Hramu, osobno ili preko posrednika.²¹⁰ Neki od poznatih prozelita su stotnik Kornelije iz Cezareje koji je bio „pobožni priznavalac pravoga Boga“ i koji se „molio Bogu bez prestanka,”²¹¹ Nikola iz Antiohije, „obraćenik na židovsku vjeru“ koji je bio jedan od prvih đakona kršćanske crkve,²¹² te etiopski eunuh koji je “hodočastio u Jeruzalem.”²¹³

Naime, stanovnicima antičkoga svijeta judaizam se činio privlačnim i egzotičnim radi čvrstoga monoteizma, revnosti i dosljednosti u svakodnevnom prakticiranju vjere, radi visokoga moralnog standarda, narodnog jedinstva i bratskog zajedništva. Židovi su također, pogotovo grupa farizeja, imali jako razvijenu misionarsku djelatnost, na što se i Isus referirao u jednom od svojih sukoba s vjerskom elitom, kada im se obratio riječima: „Nesretni da ste vi, pismoznanci i farizeji licemjerni, vi koji krstarite morima i kontinentima za steći bar jednog prozelita i, kad je

²⁰⁷ Emil Schurer, *The Literature of the Jewish People in the time of Jesus*. Edited by Nahum N. Glatzer (New York: Schocken Books, 1972).

²⁰⁸ Ljet. 7, 4-5.

²⁰⁹ Peter J. Tomson, *Studies on Jews and Christians in the First and Second Centuries* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2019).

²¹⁰ Izl. 12, 19; 20, 10; 23, 12; Pon. Zak. 5, 14; 16, 11-14.

²¹¹ Dj. 10, 2.

²¹² Dj. 6, 4-5.

²¹³ Dj. 8, 27.

on to postao, vi ga činite dostojnim Gehene dva puta više od vas!“²¹⁴ Neki smatraju da su Židovi u misionarstvu bili toliko uspješni da se broj prozelita u antičkom svijetu brojao na stotine tisuća.²¹⁵ Prvi prozeliti u povijesnim izvorima pojavljuju se u vrijeme Ivana Hirkana, kada su se dvije poznate i moćne edomitske obitelji konvertirale na judaizam, Malikova obitelj i obitelj Antipe, iz koje je kasnije izašao Herod Antipa koji je srušio hašmonejsku dinastiju. Oni su bili poznati kao prvi od edomitskih prozelita.²¹⁶ Čak se i JF. hvalio brojem onih koji su prihvatili judaizam u „cijelom neznabožičkom svijetu,“ kroz riječi: „Ove su mase odavno pokazivale iskrenu želju da prihvate naše vjerske propise i nema ni jednog grada, grčkog ili barbarskog, nijednog naroda, do koga se naš običaj odustajanja od rada sedmog dana nije proširio, gdje se ne poštuju postovi, paljenje svjetiljki i mnoge druge naše zabrane po pitanju hrane.“²¹⁷

3.2.3. Nazareni

Kada se govori o društvenim grupama Judeje 1. stoljeća, nemoguće je ne spomenuti nazarene, isprva manju judaističku sljedbu koja će u kasnijim godinama i stoljećima prerasti u najmasovniji vjerski pokret svih vremena i u najveću svjetsku religiju modernoga doba, kršćanstvo. Iako će njihov pravi utjecaj i masovnost uslijediti tek nakon vremenskog perioda promatranog u ovome radu, tj. nakon prognanstva i nastanka židovske dijaspe, treba obratiti pažnju na njihovo ishodište upravo unutar judaizma. Isusove sljedbenike, kasnije u Antiohiji prozване kršćanima²¹⁸ u početku su nazivali nazarenima, prema mjestu Nazaretu, gdje je Isus odrastao i započeo svoje djelovanje. Za vrijeme njegove javne službe i nakon njegove smrti, nema dokaza o nekom drugom imenu koje su za njih upotrebljavali.²¹⁹ Oni su sebe smatrali, a tako ih je najvjerojatnije i okolina percipirala, kao Židove okupljene oko svoga učitelja, Isusa iz Nazareta, za koga su vjerovali da bi mogao biti obećani Mesija, koga su Židovi aktivno iščekivali. Prema tome, grupa nazarena u svojim počecima nije bila ništa neuobičajeno u tadašnjem židovskom društvu, gdje su se već afirmirale brojne društvene grupe, sljedbe i pokreti. Također nije bilo ništa neuobičajeno u 1. stoljeću među Židovima da je netko tvrdio za sebe da je

²¹⁴ Mt. 23, 15.

²¹⁵ Yost 2005, 20-21.

²¹⁶ Safrai, Flusser, Stern 1974, 569.

²¹⁷ APION. II, 39.

²¹⁸ Dj. 11, 26

²¹⁹ Tomson, 2019.

Mesija ili da je određena grupa svoga vođu tako doživljavala i predstavljala. Drugačije je bilo to što je sljedba, a i njezini najistaknutiji vođe i članovi, bila većinom sastavljena od najnižih društvenih slojeva, kao i revolucionarni pokreti koji su inicirali antirimske pobune. Ideologija nazarena koja je počivala na Tori i judaističkim načelima, ali više naglašavajući jednakost svih ljudi bez obzira na društveni status, obrazovanje, podrijetlo, spol i političku pripadnost, bila je najprimamljivija širim masama, a najodbojnija tadašnjoj vjerskoj eliti. Radi kontroverznih stajališta u tumačenju Tore i starozavjetnih spisa, Isus i njegovi učenici dolazili su u konstantne sukobe s predstavnicima tradicionalnoga judaizma. Još veći razdor između tradicionalnog judaizma i nazarena, budućih kršćana, bila je tolerancija prema marginalnim skupinama, društvenim izopćenima i pripadnicima drugih naroda, nasuprot judaističkom puritanizmu i nacionalizmu. Iako su nazareni većinom bili neobrazovani pripadnici nižega sloja, Isus je morao proći neku vrstu rabinske naobrazbe koja je bila karakteristična za grupu pismoznanaca. Međutim, u teologiji i načinu života ranih kršćana mogu se povući paralele s gotovo svim društvenim grupa onoga vremena. Neki pak u naučavanjima nazarena vide izrazitu antirimsku misao, povezujući ih s radikalnim zelotima i sikariotima te u tome vide motiv Rimljana za Isusovo smaknuće i kasniji progon njegovih učenika.²²⁰ Nakon Isusove smrti, pogotovo nakon pridruženja farizeja Pavla i nekih pripadnika viših društvenih slojeva, kada se rimsko ugnjetavanje i nezadovoljstvo naroda intenzivira, nazareni se okreću misionarskoj djelatnosti. I kako pokret postaje dobro prihvaćen među svim društvenim slojevima, neovisno o narodnosti te kako s vremenom broj „pogana“ znatno nadilazi broj Židova, nazareni postaju kršćanima, da bi se u konačnici počeli potpuno odvajati od židovstva kada se središte kršćanskog pokreta seli iz razorenog Jeruzalema u Rim.²²¹

3.2.4. Herodovci

Herodovci su posljednja društvena grupa o kojoj je najmanje poznato, ali se svakako spominje kao zasebna struja okupljena oko zajedničkog interesa. O herodovcima svjedoče jedino novozavjetni tekstovi u kontekstu suradnje s farizejima oko urote i Isusovog smaknuća²²², izuzev

²²⁰ Aslan 2013.

²²¹ Foakes-Jackson 1928.

²²² Mt. 22, 16; Mk. 3, 6; 12, 13.

kratkog spomena i kod JF. kada govori o „pristalicama Heroda.“²²³ Oni su uz nazarene najmlađa društvena grupa koja se razvija krajem hašmonejskog perioda za vrijeme vladavine Heroda i prokuratora. Iz samoga imena može se zaključiti da se radilo o pristašama Heroda Velikoga i njegove dinastije. Međutim, oni nisu toliko pristajali uz Herodovu vladavinu kao takvu, već su smatrali da je za narod, a samim time i za njih, puno bolje da imaju Židova za vladara, iako je Herodovo židovstvo bilo osporavano radi njegovog idumejskog podrijetla, nego nekog potpunog stranca.²²⁴ Herodovci su bili predstavnici nove aristokracije koja je bila sačinjena od plemićkih i svećeničkih obitelji koji svoje svećeničko podrijetlo vuku s majčine strane, što nije bila uobičajena praksa u judaizmu. Međutim, od pojave herodovaca, po pitanju svećeničkog podrijetla vjerske elite postaju ipak liberalnije, tako da visoke vjerske funkcije počinju obnašati oni koji nemaju legitimno svećeničko podrijetlo, primjerice kuća čuvenoga rabina Hilela.²²⁵

²²³ ANT. XI, 15, 10.

²²⁴ Yost 2005, 13.

²²⁵ Safrai, Flusser, Stern 1974, 582.

4. USPOREDBA IDENTITETA DRUŠTVENIH GRUPA JUDEJE RANOGA PRINCIPATA

DRUŠTVENE GRUPE	OSOBNI IDENTITET	TRADICIONALNI JUDAIZAM	ŽIDOVSKI SUNARODNJACI	OKUPATORSKA VLAST	KULTUROLOŠKA RAZMJENA
FARIZEJI	<ul style="list-style-type: none"> - potječu iz viših društvenih slojeva - ne dolazi do promjene osobnog identiteta - ne odriču se svoga podrijetla - ne odvajaju se od svojih obitelji 	<ul style="list-style-type: none"> - dio vjerske elite - žele odvajanje religije od državnih poslova - doslovno tumačenje Tore, priznavanje i kodificiranje Predaje - vjeruju u čovjekovu slobodnu volju, besmrtnost duše i uskrsnuće mrtvih - izraženi mesijanizam 	<ul style="list-style-type: none"> - „sveti i odvojeni“ od ostatka naroda - veliki društveni ugled - obnašaju visoke državne funkcije u hašmonejskom periodu - liberalan i otvoren odnos prema drugima - druženja po kućama - ne ističu se po izgledu - mare za opće dobro? 	<ul style="list-style-type: none"> - opozicija od vremena Heroda Velikoga - pod izravnom rimskom upravom protivnici cara - poticali narod na pobunu prije Velikog ustanka - ishodište zelotskog pokreta 	<ul style="list-style-type: none"> - protivnici helenizacije u hašmonejskom periodu - žele narod odvojiti od utjecaja okolnih naroda - žele očuvati židovski vjerski i narodni identitet - protivnici romanizacije
SADUCEJI	<ul style="list-style-type: none"> - pripadnici aristokracije i plemstva - ne dolazi do promjene osobnog identiteta niti napuštanja podrijetla 	<ul style="list-style-type: none"> - pripadnici velikosvećeničkih dinastija - ne pridaju religiji veliku važnost - podržavaju čovjekovu slobodnu volju - prihvaćaju jedino Toru, a odbacuju Predaju - ne vjeruju u besmrtnost duše 	<ul style="list-style-type: none"> - vrlo nepopularni u narodu radi kolaboracije s okupatorima - smatrani „izdajicama naroda“ - nisu u dobrim odnosima jedni s drugima niti s narodom - odnose se jedni prema drugima „barbarski“ - ne drže do narodnog zajedništva 	<ul style="list-style-type: none"> - kolaboracionisti sa Seleukidima i kasnije Rimljanima - obnašaju najviše državne dužnosti - članovi Sanhedrina u vrijeme Heroda - instrument provođenja careve volje 	<ul style="list-style-type: none"> - helenisti i romanofili - prihvaćaju vjerske i kulturne tekovine drugih naroda - protive se bilo kakvom obliku separacije - zalažu se za dobre bilateralne odnose - doprinose državnom međunarodnom ugledu
ESENI	<ul style="list-style-type: none"> - potpuno odvajanje od osobnog identiteta - prekidanje svih obiteljskih veza i spona s vanjskim svijetom - odricanje od poslovne karijere i svih materijalnih dobara - nema privatnoga vlasništva - sve se proizvodi na dobrobit zajednice 	<ul style="list-style-type: none"> - vrlo slični farizejima - rigorozno svetkovane Shabbata - hula na Mojsija se kažnjavala smrću - prakticiraju celibat i usvajaju djecu - bave se proroštvima i tumačenjem snova - prakticiraju egzorcizam - vjeruju u zagrobni život - dvojno mesijanstvo - ne posjećuju Hram - blagdane svetuju bez rasipništva i skupih prinosa 	<ul style="list-style-type: none"> - odvojeni od ostatka naroda kako bi mogli ispunjavati sve odredbe Tore - zavjetuju se da neće otkrivati svoju doktrinu vanjskom svijetu i da će držati u tajnosti svete spise - nose bijele haljine - stranci ne smiju boraviti među njima osim na večeri - zabranjena im je trgovina - gospodarska samodostatnost 	<ul style="list-style-type: none"> - odvojeni od svih političkih zbivanja - uopće ih ne zanimaju politička pitanja niti imaju ikakvu interakciju s predstavnicima rimske vlasti - ne sudjeluju u pobunama protiv rimske vlasti niti u Judejskome ratu 	<ul style="list-style-type: none"> - ideološki utjecaji indijskog budizma, perzijskih običaja, lokalnih sirijsko-palestinskih vjerovanja i grčkog pitagorejstva - moguća asimilacija s okolnim narodima nakon protjerivanja Židova - moguća asimilacija s kršćanima

DRUŠTVENE GRUPE	OSOBNI IDENTITET	TRADICIONALNI JUDAIZAM	ŽIDOVSKI SUNARODNJACI	OKUPATORSKA VLAST	KULTUROLOŠKA RAZMJENA
ZELOTI	<ul style="list-style-type: none"> - ne dolazi do promjene identiteta - stavljaju svoju misiju ispred dobroti vlastite obitelji 	<ul style="list-style-type: none"> - dijele mnoga vjerovanja s farizejima i esenima - osnivač smatran Mesijom - striktno držanje Tore - priznaju jedino Božju vlast - spremni koristiti nasilje za svoje ciljeve - izraženi mesijanizam i apokaliptičke težnje 	<ul style="list-style-type: none"> - najniži društveni slojevi protiv aristokracije - osuđuju sve Židove pristaše Rima - planiraju atentate na staro plemstvo i Hramsko vodstvo - oslobađaju robove, pljačkaju bogate i daju siromašnima - sukobi u vodstvu ustanaka 	<ul style="list-style-type: none"> - ne priznaju vlast niti jednog čovjeka, a pogotovo stranca - razbojništvo kao pobuna protiv Rimljana - glavni pokretači ustanaka i Judejskog rata 	<ul style="list-style-type: none"> - protiv kulturne razmjene i miješanja judaizma s drugim religijama - ne preferiraju strance u svojoj zemlji, pogotovo strani politički utjecaj
SIKARIOTI	<ul style="list-style-type: none"> - isto kao kod zelota 	<ul style="list-style-type: none"> - ogranak zelotskog pokreta - dijele sva vjerovanja sa zelotima 	<ul style="list-style-type: none"> - krajnji radikali - nakon atentata na Velikog svećenika u Hramu narod je u velikom strahu od njih te osuđuju njihova bogohulna djela - Masada postaje narodni simbol herojstva 	<ul style="list-style-type: none"> - vrše terorističke napade i atentate na pristaše Rima i kolaboracioniste - imaju podršku guvernera Feliksa? - sa zelotima predvode Veliki ustanak 	<ul style="list-style-type: none"> - isto kao kod zelota
PISMO-ZNANCI	<ul style="list-style-type: none"> - isto kao kod farizeja 	<ul style="list-style-type: none"> - najstarija društvena grupa iz koje su potekli farizeji, saduceji i eseni - priznaju Toru i bave se njenim tumačenjem te stvaraju i kodificiraju Predaju 	<ul style="list-style-type: none"> - uživaju veliko poštovanje i poslušnost naroda - učitelji, prevoditelji i čuvari Božje Riječi - porotnici, suci i zakonodavci - najobrazovaniji sloj - ističu se prema vrsti odijevanja 	<ul style="list-style-type: none"> - u osnovi se protive tuđinskoj vlasti, helenizaciji i romanizaciji, ali ne dolaze u izravan sukob s vlastima - usmjereni na vjerska pitanja i utjecaj, a manje na politiku 	<ul style="list-style-type: none"> - isto kao kod farizeja
PROZELITI	<ul style="list-style-type: none"> - odriču se starog vjerskog identiteta - postaju dio judaizma i usvajaju židovski način života 	<ul style="list-style-type: none"> - prihvaćaju svu teologiju i ideologiju tradicionalnog judaizma, tj. farizeja i pismoznana 	<ul style="list-style-type: none"> - nakon obraćenja na judaizam i obrežanja društvo ih smatra punopravnim članovima židovskog naroda, iako nisu etnički Židovi 	<ul style="list-style-type: none"> - nemaju uvriježeni stav i jedinstveni odnos prema rimskoj vlasti, nego se nakon konverzije priklanjaju nekoj od struja 	<ul style="list-style-type: none"> - ne protive se kulturološkoj razmjeni i dobrim odnosima s drugim narodima jer su izravno dio toga - zalažu se za očuvanje židovskog vjerskog identiteta
NAZARENI	<ul style="list-style-type: none"> - koncept „novoga rođenja“ - napuštanje staroga načina života - odriču se fizičke obitelji i pristupaju novoj „duhovnoj“ obitelji 	<ul style="list-style-type: none"> - vjeruju da je Isus obećani Mesija - priznaju isključivo zapovijedi Tore, a odbacuju Predaju - vjeruju u jednakost svih ljudi pred Bogom - tolerancija i pacifizam 	<ul style="list-style-type: none"> - protiv aristokracije i vodeće vjerske elite - pripadnici nižih slojeva društva - do Isusove smrti njihova doktrina jako dobro prihvaćena među masama, kasnije progonjeni i neprihvaćeni 	<ul style="list-style-type: none"> - smatraju Rimljane svojim i Božjim neprijateljima, ali im se izravno ne suprotstavljaju - radi ideologije pacifizma ne sudjeluju u pobunama protiv rimske vlasti 	<ul style="list-style-type: none"> - ne prihvaćaju kulturni i vjerski utjecaj drugih naroda, ali se ne protive interakciji sa strancima u smislu međuljudskih odnosa i misionarske djelatnosti
HERODOVCI	<ul style="list-style-type: none"> - postaju nova aristokracija - ne dolazi do promjene osobnog identiteta 	<ul style="list-style-type: none"> - dio svećeničkog reda iako podrijetlo ne vuku tradicionalno od oca nego od majke 	<ul style="list-style-type: none"> - nepopularni u narodu radi suradnje s okupatorima - na udaru pobunjenika u Judejskom ratu 	<ul style="list-style-type: none"> - izravni pristalice Herodove vladavine i suradnje s Rimom - marionetska stranka 	<ul style="list-style-type: none"> - smatraju da je bolje podržati židovskog vladara podložnog Rimu nego stranca

4.1. Odnos prema promjeni osobnog identiteta

Postati dijelom neke društvene grupe, subkulture, vjerske zajednice ili ideološke stranke često od pojedinca zahtjeva promjenu osobnog identiteta, u većoj ili manjoj mjeri. Tako je također bilo i s društvenim grupama u Judeji. Trebalo bi opet naglasiti da je karakter dotičnih grupa bio dobrovoljan, što znači da je pristupanje nekoj grupi i ostanak u njoj bila isključivo slobodna volja pojedinca. Tako barem tvrde izvori, predvođeni JF.²²⁶ Prema tome, nitko se nije rađao kao, primjerice, farizej ili zelot, izuzev grupe esena koji su radi svog negativnog stava prema ženama, braku i reprodukciji radije posvajali djecu, koju su zatim odgajali u svojoj zajednici i prema esenskim načelima. Također se može pretpostaviti da su se Židovi pridruživali određenim grupama u dobi kada su bili sposobni sami odlučivati, primjerice u godinama kasne adolescencije, kao što je bio slučaj kod JF. Možda je takva praksa bila i društveno uvjetovana, s obzirom da JF. kaže da je u dobi od 16 godina „došlo vrijeme“ da se opredijeli za jednu od triju najvećih društvenih grupa.²²⁷ U judaizmu se, također, obred krštenja i konverzije kod prozelita mogao dogoditi samo kod odraslih osoba, a i prema Evanđeljima je Ivan Krstitelj Isusa krstio početkom njegova javnoga djelovanja nakon napunjenih trideset godina.²²⁸

Stupanj promjene osobnog identiteta ulaskom u određenu društvenu grupu varira od liberalnijih farizeja i saduceja do krajnje zatvorenih esena. Taj stupanj uvelike ovisi i o karakteru same grupe, pa tako, primjerice, grupe kojima je primarno djelovanje većinom vjerske prirode, poput esena, nazarena i prozelita, zahtijevaju puno veća odricanja i promjenu osobnog identiteta od onih koje se bave pretežito političkim i društvenim pitanjima. Po pitanju najveće promjene osobnog identiteta svakako prednjače eseni. Ulaskom u esensku zajednicu traži se potpuno odvajanje od osobnog identiteta u smislu prekidanja svih obiteljskih veza i spona s vanjskim svijetom, odricanja od poslovne karijere i svih materijalnih dobara. Pojedinac nije dozvoljeno privatno vlasništvo već svi rade na opće dobro i na samoodrživost zajednice. Kod prozelita, također dolazi do promjene osobnoga identiteta, ali samo u kontekstu vjeroispovijesti. Iako prozeliti postaju punopravni članovi judaizma i samim time židovske zajednice, ne odriču se svoga etničkog podrijetla, niti svoje obitelji. Nazareni, radi koncepta „novog rođenja“ po kojemu

²²⁶ BELL. JUD. II, 119; ANT. XIII, 289; ANT. XVIII, 9, 11, 23.

²²⁷ VITA 2.

²²⁸ Mt. 3, 13–17; Lk. 1, 21–22; Iv. 1, 29–34.

je „sve staro nestalo, a novo nastalo,“²²⁹ odriču se staroga načina života, grešnoga ponašanja i loših navika te nastavljaju živjeti „pravedniji“ život po uzoru na Isusa Krista, iako se fizički ne odvajaju od svojih obitelji, sekularnih poslova, itd. Društvene grupe okupljene oko nekog političkog interesa, kao što su zeloti, sikarioti, saduceji i herodovci, bio on uvjetovan nekom doktrinom ili ne, većinom ne zahtijevaju promjenu osobnog identiteta jer stavljaju naglasak na zajednički političko-društveni cilj. Također, farizeji i pismoznanci, koje su smatrali službenim predstavnicima centralnog judaizma, nisu mijenjali osobni identitet jer za time nije bilo potrebe, pošto su već sami po sebi imali istaknuto mjesto u društvu.

4.2. Odnos prema tradicionalnom judaizmu

Sve navedene društvene grupe, neovisno o njihovim sličnostima i različitostima, bile su legitimni dio judaizma te su tako i tretirane, bilo međusobno ili od institucija vlasti. Iako su Židovi svoj vjerski život doživljavali vrlo osobno i strastveno, bili su poprilično svjesni doktrinarnih razlika unutar judaizma i raznih tumačenja vjerskih tekstova, ali to nije narušavalo njihovo vjersko i narodno jedinstvo. Ako je i bilo razdora među grupama, a svakako ih je bilo, većinom su iza toga stajali osobni, politički ili ekonomski motivi. Tako su se društvene grupe najčešće razlikovale i okupljale oko pitanja legitimnosti Predaje, vjere u zagrobni život i mesijanskih očekivanja. Pitanje oko kojega su se sve grupe slagale je neupitna legitimnost Tore, tj. Mojsijevog Petoknjižja i svih točaka koje ono naglašava: monoteizam, praoci vjere, teritorij države Izrael i 613 zapovijedi Mojsijevog zakona. Međutim, doslovno tumačenje Mojsijevog zakona ili tumačenje podložno duhu vremena, političkim i društvenim okolnostima te interpretaciji pojedinca bili su čimbenici polarizacije židovskih društvenih grupa. Tako su, recimo, saduceji i nazareni smatrali da se treba pridržavati isključivo 613 zapovijedi Tore,²³⁰ dok su pismoznanci i farizeji uvažavali i Predaju, kao njeni glavni tvorci, zapisivači i zagovaratelji. Ostale društvene grupe koje su temeljile svoju doktrinu na njihovim tumačenjima, eseni, zeloti i sikarioti, također su se pridržavali i zakona Predaje. Po pitanju besmrtnosti duše se sve grupe slažu, bilo da su život nakon smrti tumačili kao odvajanje duše od tijela koja nastavlja egzistirati ili pak uskrsnuće tijela i novi život u Božjem kraljevstvu na Zemlji. Saduceji su jedini vjerovali da je čovjekova fizička smrt zapravo prestanak postojanja i odbacivali svaka druga nagađanja o

²²⁹ 2. Kor. 5, 17.

²³⁰ Mk. 12, 26; Lk. 24, 44.

zagrobnom životu, tvrdeći da za niti jednu od tih doktrina ne postoji čvrsto uporište u Tori.²³¹ Period rimske uprave vrijeme je najvećeg intenziteta mesijanskih očekivanja među Židovima svih slojeva i društvenih grupa. Židovi su, oslanjajući se na Toru i drevna proročanstva, imali više manje sličnu predodžbu kakav bi Mesija trebao biti i što bi trebao u odnosu na njihove neprijatelje napraviti. Međutim, dijelili su se na one koji su Mesiju tek čekali i na one koji su smatrali da je već došao. Poznato je da su nazareni prepoznali Mesiju u osobi Isusa iz Nazareta, a farizeji, pismoznanci i eseni se nisu s time složili, iako je naravno bilo i njihovih pripadnika koji su se kasnije pridružili kršćanskom pokretu. Zeloti i sikarioti su u vremenu svoga postojanja u nekoliko navrata prepoznali Mesiju u svojim revolucionarnim vođama, a najpopularniji od njih bili su Juda Galilejac, utemeljitelj zelotskog pokreta, Šimun, sin Giore, vođa pobunjenika u Velikom židovskom ustanku i Šimun Bar Kohba, vođa Trećeg i posljednjeg židovskog ustanka.²³² Jedini koji se nisu zamarali s mesijanskim idejama bili su saduceji i Herodovci jer oni ni nisu doživljavali Rimljane kao neprijatelje od kojih bi ih obećani Mesija trebao spasiti.

4.3. Odnos prema židovskim sunarodnjacima

Velika većina židovskog naroda nije pripadala niti jednoj od spomenutih društvenih grupa, a s obzirom da su rođenjem pripali vodećem tradicionalnom judaizmu, čiji su glavni predstavnici bili farizeji i pismoznanci, logično je da su oni uživali najveći ugled u narodu. Kao najobrazovaniji društveni sloj, obnašali su najviše vjerske funkcije, bili dio Sanhedrina, prevodili i tumačili Svete spise, stvarali Predaju te poučavali ljude Zakonu, što je samo po sebi izazivalo divljenje naroda. Prvenstveno njihova nastojanja da kroz stoljeća očuvaju židovski vjerski i narodni identitet te protivljenja svim stranim utjecajima koji su ih pokušali odvratiti od privrženosti Božjoj Riječi, donijela su im najveću popularnost. Međutim, radi dva potpuno oprečna prikaza povijesnih izvora, JF. koji ih opisuje s velikom dozom pristranosti i na neki način opravdava pred kritičarima svoga vremena i kršćanske autore koji ih prikazuju potpuno suprotno, došlo je do brojnih kontroverzi o njihovom odnosu prema židovskom narodu. Radi toga ih neki prikazuju kao one koji su okupirani narodnim interesima, liberalni, otvoreni i tolerantni u svojim načelima, dok ih drugi opisuju kao krute i samopravedne legaliste koji radi puritanizma ne žele imati ništa s narodom. Što je od toga realnije, nemoguće je ustvrditi radi

²³¹ ANT. XVIII, 1, 4; Dj. 23, 8.

²³² Aslan 2013, 46, 62-63.

nedostatka objektivnijih povijesnih izvora. Grupe koje su imale najveću podršku u nižem i srednjem staležu bili su nazareni i zeloti. Zelote su podržavali radi potrebe za pobunom protiv ugnjetavanja i tuđinske vlasti, a nazarene radi nezadovoljstva društvenom nepravdom i miroljubive sveobuhvatne poruke. Obje grupe su imale naglašenu mesijansku ideologiju najprimamljiviju obespravljenom puku. Najomraženije grupe među narodom bili su saduceji i herodovci radi njihove suradnje s okupatorima te su nosili stigmatu „izdajica svoga naroda,“ dok su se sikarioti bojali i smatrali iz zločincima i bogohulnicima.

4.4. Odnos prema rimskoj okupatorskoj vlasti

Odnos društvenih grupa prema rimskoj vlasti bio je, u najmanju ruku, vrlo raznolik. Ta raznolikost vrlo je vjerojatno bila najveći razlog stvarnih sukoba među društvenim grupama. Međutim, to ne negira postojanje i drugih nesuglasica oko tumačenja Tore, iako one nisu bile razlog razdora jer ono što je Židove uvijek povezivalo kroz mnoge generacije, njihovo je poznato geslo zvano „*Shema Yisrael*,“ tj. „Slušaj Izraele, Jahve je bog i Jahve je jedan!“²³³ Upravo je rimska vlast i vlast mnogih stranih vladara prije i poslije njih, bila prepreka njihovom temeljnom vjeronju. Zbog toga su otpor prema stranoj vlasti shvaćali kao svoju svetu dužnost, a sve one koji su ipak pristajali uz stranu vlast, smatrali su narodnim „izdajicama i izrodima.“ Upravo radi toga su najomraženije društvene grupe i bili podložnici režima, saduceji i herodovci, čak više nego razbojnički i teroristički nastrojeni zeloti i sikarioti. Ostale društvene grupe „u otporu“ svoj su bunt protiv Rimljana manifestirale na sebi svojstvene načine. Farizeji i pismoznanci su koristili svoj ugled i utjecaj u narodu kako bi kroz svoje propovijedi i naučavanja u lokalnim sinagogama, rabinskim školama i u Hramu, ali i kroz pisanu riječ, očuvali židovski vjerski identitet i probudili njihovu narodnu svijest. Sa tih mjesta također su poticali narod na pobunu protiv rimskog režima, da bi farizeji u tome otišli i korak dalje te sudjelovali u urotama protiv Rima. Na njihovim su se naučavanjima temeljile ideologije kasnijeg zelotskog i sikariotskog pokreta, koji su neprijateljstvo prema Rimljanima podigli na novu razinu i izravno zaratili s njima kroz tri velika ustanka. Sikarioti su bili još radikalniji po tome pitanju, iako su svoje terorističke akcije usmjerili više prema sunarodnjacima pristašama rimske vlasti, nego prema Rimljanima samima. Radi toga i radi postupaka koji su bili odviše bogohulni za Židove,

²³³ Pon. Zak. 6, 4.

postojale su spekulacije među narodom da upravo rimski guverner Feliks stoji iza sikariota, kako bi provodio poznatu strategiju „*divide et impera*,“ iako za navedenu teoriju nema čvrstih dokaza. Specifičan odnos prema rimskoj vlasti imali su i nazareni. Iako su bili predstavnici nižih slojeva koji su po prirodi stvari bili nezadovoljni društvenim stanjem i načinom na koji su ih Rimljani tretirali, svoje su nezadovoljstvo radije usmjerili prema židovskoj duhovnoj eliti s primjedbama isključivo doktrinarne prirode. Iako su sve popularnije teorije o revolucionarnom karakteru ranog kršćanskog pokreta i o Isusovom pogubljenju kao „državnog neprijatelja“ između dvojice zelota, ako će se ipak vjerovati novozavjetnim tekstovima, to ne bi trebao biti slučaj. Naime, Isus je, naprotiv, poticao svoje sljedbenike na novu razinu pacifizma, govoreći: „Ljubite svoje neprijatelje. Tko te udari po jednom obrazu, ti mu okreni drugi, itd.“²³⁴ Također je u nekoliko navrata poticao narod da se podloži rimskoj vojsci i da plaća carski porez, a na suđenju ga je i sam prefekt Poncije Pilat oslobodio krivice.²³⁵ S druge strane, mesijanizam, koji je bio vrlo izraženo vjerovanje u gotovo svim društvenim grupama, u sebi sadrži snažne proturežimske elemente jer se temelji na pretpostavci dolaska Novog carstva koje će uništiti sva druga carstva, na čelu sa židovskim vladarom i monoteističkom religijom, što se svakako nije slagalo s idejom Rimskog Carstva, rimskom mitologijom i carskim kultom. Tako da odnos nazarena i rimske vlasti ostaje predmetom daljnjih istraživanja. Eseni su, prema JF. koji o njima piše s velikim simpatijama, po pitanju odnosa s Rimom najumjereniji, iako se takva percepcija drastično promijenila otkrićem Kumranskih spisa koji sadrže pregršt apokaliptičkih tekstova esenske zajednice sa vrlo izraženim mesijanskim elementima, borbenim strategijama i razmišljanjima o Velikom ratu.

4.5. Odnos prema kulturološkoj razmjeni

Odnos društvenih grupa prema kulturološkoj razmjeni, bilo da se radi o helenizaciji, romanizaciji, kulturnim tekovinama okolnih naroda ili onih s kojima su Židovi kroz povijest došli u kontakt, sukladan je u većoj ili manjoj mjeri s već navedenim odnosom prema Rimskoj vlasti. Prorimske stranke, poput saduceja i herodovaca, nisu imale ništa protiv bilo kakvog stranog utjecaja na židovski narod, dokle je god to bilo u skladu s državnim i vlastitim interesima. Zagovarali su, od svojih početaka, kulturološku i međureligijsku razmjenu jer im su

²³⁴ Mt. 5, 38; Mt. 5, 43-48; Lk. 6, 27-38.

²³⁵ Mt. 22, 15-21; Mt. 27, 24.

im svakako bili u interesu dobri bilateralni odnosi i podrška stranih vlasti, s obzirom da su pripadali aristokraciji i zauzimali najviše državne funkcije. U suvremenom društvu takva politika dijaloga i tolerancije prema drugima i drugačijima, svakako bi bila popraćena odobravanjem većine, ali u antičkoj Judeji onoga vremena s jedinstvenim religijskim sustavom koji se temelji na isključivosti i odvojenosti, takva razmišljanja i djelovanja bila su krajnje nepopularna. Protiv toga su se i zalagale ostale grupe jer se smatralo da je to najbolji način očuvanja njihovog narodnog identiteta i bogate tradicije. Radikalan zaokret u tome razmišljanju napravili su nazareni i njihova doktrina jednakosti i sveobuhvatnosti koja vidi Božji narod i kraljevstvo sačinjeno od svih naroda, jezika i kultura kojemu se pristupa vjerom u Mesiju i pravednim životom, a ne etničkom i vjerskom pripadnošću. Međutim, unutar prvih kršćana dolazi do sukoba po tome pitanju te se oni dijele na učenike koji smatraju da je Božje kraljevstvo rezervirano samo za Židove i na sljedbenike apostola Pavla, bivšeg farizeja, koji se posvetio širenju mesijanskog židovstva među drugim narodima. Doktrina esena se po tome pitanju znatno razlikuje od judaističkoga centra jer su eseni od svih vjerskih grupa najotvoreniji prema kulturnom i vjerskom utjecaju drugih naroda, iako su strukturalno najzatvoreniji. Naime, u njihovoj ideologiji vidljiv je utjecaj brojnih kultura s kojima se zajednica susrela kroz godine, od indijskog budizma, perzijskih običaja, grčkog pitagorejstva i sirijsko-palestinskih vjerovanja. S obzirom da im interakcija s drugim kulturama i narodima nije bila strana, smatra se da su se eseni nakon Judejskog rata asimilirali među susjedne narode.

5. DOPRINOS DRUŠTVENIH GRUPA I NJIHOV UTJECAJ NA POVIJESNA ZBIVANJA

Židovski narod, kao dio jedne od najstarijih poznatih civilizacija na Zemlji, može se podičiti fascinantom i turbulentnom poviješću, prepunom uspona i padova. Ali usprkos tome uspjeli su kroz mnoge generacije i stoljeća sačuvati svoj vjerski, kulturološki i nacionalni identitet. Na tom su putu svakako utjecali na brojne kulture i svjetonazore te ostavili svoj neupitan trag i u suvremenome društvu, ponajviše radi toga što je od njih potekla centralna osoba najvećeg vjerskog pokreta svih vremena i možda najpoznatija ličnost u dosadašnjoj povijesti. Međutim, društvo Isusovog vremena, Judeja 1. stoljeća, kompleksno samo po sebi, postaje još kompleksnije dolaskom u interakciju s još jednim povijesnim fenomenom, velikom i moćnom rimskom civilizacijom. I na sudaru tih dviju civilizacija, dolazi do velikog procvata raznih društvenih grupa, većinom vjerskog karaktera, koje su neupitno utjecale na svjetonazore ljudi, ali i svojim djelovanjem doprinijele razvoju povijesnih događaja koji su doveli do kobne sudbine židovskog naroda.

U periodu ranoga principata, kada Judeja postaje kraljevinom pod upravom Heroda I. Velikog 40. god. pr. n. e., pa do gušenja Velikog židovskog ustanka 70. god., židovsko je društvo vrlo tolerantno po pitanju raznolikosti mišljenja i tumačenja vjerskih zakona koji se temelje na centralnom dokumentu judaističke vjere, Mojsijevom Zakonu, tj. Tori. Iako su se društvene grupe razlikovale po brojnim čimbenicima i imale drugačije razumijevanje Tore te drugačiji odnos prema drugim Židovima, Rimljanima, kulturološkoj razmjeni i svakodnevnom životu, sve su grupe bile tretirane kao legitiman dio judaizma, dokle su god svoja vjerovanja temeljile na monoteizmu. S obzirom da je Izrael od početka bio isključivo vjerska država u kojoj su se sekularna i vjerska vlast potpuno ispreplitale i u kojoj je judaizam kontrolirao svaki aspekt svakodnevnoga života, upravo su društvene grupe po vjerskom kriteriju bile najrelevantnije i najutjecajnije.

Nekoliko povijesnih izvora svjedoči i pobliže opisuje društvene grupe u Judeji, iako dolazi do brojnih kontradiktornosti radi subjektivnosti i nepouzdanosti pojedinih izvora. Primarni izvor svakako je antički pisac Josip Flavije, inače Židov, član farizejske struje, koji se nakon

rimskog zatočeništva priklanja Rimljanima u potpunosti te počinje slijediti principe sličnije saducejima, dugogodišnjim protivnicima farizeja. U svome nastojanju da približi židovsku povijest rimskim čitateljima, iznosi brojne informacije o judejskom društvu ranoga principata, između ostalih i o društvenim grupama ili kako ih on naziva sektama. JF. imenuje 5 grupa: filozofske sekte: farizeje, saduceje i esene te političke stranke: zelote i sikariote. Takva podjela s vremenom postaje uvriježena i u suvremenoj historiografiji. Kao najutjecajnije grupu ističe farizeje, za koje tvrdi da je i sam bio njihov dio te o njima govori u izrazito pozitivnom tonu, gotovo ih opravdavajući pred njihovim kritičarima, ali i Rimljanima. Također, sa simpatijama i svojevrsnim divljenjem opisuje i esene za koje tvrdi da je proveo neko vrijeme s njima, a u najnegativnijem kontekstu opisuje antirimske pokrete zelote i sikariote te kolaboracionističku stranku saduceja koji su među narodom najnepopularniji, iako imaju najveći utjecaj na povijesna zbivanja u smislu odlučivanja o državnim pitanjima. Osim onoga što iznosi JF. i fragmentarno još neki rimski autori, postoje i drugi sekundarni izvori o društvenim grupama, starozavjetni i novozavjetni tekstovi, rabinska literatura te bogati korpus novootkrivenih Kumranskih spisa. Ova grupa izvora, uglavnom vjerskoga karaktera, osim što za proučavanje društvenih grupa nudi drugačiju perspektivu, spominje još neke društvene grupe koje se ne nalaze u tradicionalnoj podjeli JF. To su pismoznanci koji su grupa od velikog utjecaja na židovsko društvo i judaističku ideologiju, zatim prozeliti, herodovci i nazareni, tj. sljedbenici Isusa iz Nazareta i prvi kršćani o čijem se globalnom utjecaju na antičko, ali i na suvremeno društvo, ne treba posebno govoriti.

Navedene se društvene grupe mogu komparirati prema raznim kriterijima, iako se najviše sličnosti i razlika mogu izdvojiti po pitanjima odnosa prema osobnom identitetu, tj. koliko se on mijenja ulaskom u određenu grupu, prema odnosu s tradicionalnim judaizmom, Židovskim sunarodnjacima te načinom na koji doživljavaju rimsku vlast i kulturološku razmjenu s drugim narodima. Oko jedne točke se, međutim, sve grupe slažu, a to je priznavanje Tore kao svetog vjerskog zakona za sve Židove, iako se nazareni i saduceji zalažu za pravni legitimitet isključivo Tore, dok ostale grupe uz Toru priznaju i zakone Predaje, tj. Tradicije. Iako se naizgled čini da su upravo vjerska pitanja i doktrinarne razlike uzrok prijepora i netrpeljivosti među grupama, razlozi stvarnih sukoba su bili većinom političke prirode, ponajviše oko odnosa prema rimskoj okupatorskoj vlasti. Osim apolitičkih esena i umjereno političkih nazarena, društvene su grupe imale jasno izražen stav prema rimskoj vlasti. Na jednoj strani spektra bili su saduceji i

herodovci koji su bili pobornici rimskog režima, helenisti i romanofili te instrumenti provođenja careve volje. S druge su strane, farizeji i pismoznanci, radi velikog društvenog utjecaja i ugleda među narodom, koristili sva raspoloživa sredstva za očuvanje židovskoga vjerskog i narodnog identiteta te otvoreno poticali narod na pobunu protiv rimske vlasti, neki čak aktivno sudjelujući u urotama i pobunama. Najradikalniji su, međutim, bili zeloti i sikarioti, revolucionarni ekstremistički pokreti potaknuti farizejskim naučavanjima o pokretanju otvorene pobune protiv Rima, što je u konačnici rezultiralo Judejskim ratom, nakon kojega je židovski narod zadesila kobna sudbina uništenja Jeruzalema, rušenja Velikog Hrama te protjerivanja Židova i stvaranja dijaspore. Posljedice tog događaja su vidljive i danas kroz Izraelsko-palestinski sukob. Protjerivanje Židova među ostale narode je, međutim, stvorilo postavke za širenjem kršćanstva, koje je od malobrojne judaističke sljedbe preraslo u najveći vjerski pokret svih vremena. Prema tome, doprinos židovskih društvenih grupa je neupitan, ne samo kroz utjecaj na povijesna zbivanja onoga vremena, već i kroz doktrinarni utjecaj farizejske rabinske literature, esenske apokaliptičke literature i kršćanskih novozavjetnih tekstova koji se svakako ukorijenio i u svjetonazore modernog društva.

6. SAŽETAK NA ENGLESKOM JEZIKU

Judean society in the early principate when Herod the Great became king in 40. BC. to the end of the Great Jewish Revolt in 70. AD, was very complex, mainly because of the encounter with the Great roman civilization. Different approaches to the emergence of Hellenistic and Roman culture and foreign government, but also different interpretations of the Jewish sacred Law given by Moses, made the opportunity for the flourishing of diverse social groups. Social groups with religious character were most influential because Judea was not a secular state, and Judaism controlled every aspect of their everyday lives. The primary historical source for social groups in Judea, Josephus Flavius, also acknowledges their importance, saying that the development and the identity of social groups are crucial for understanding Jewish society that led to specific historical events of that time. However, subjective and unreliable historical sources make it a bit difficult. As a former pharisee, Josephus Flavius joined Romans after his captivity and decided to present the history of the Jewish people, especially the time of the Great Revolts, to Roman readers. He mentions three philosophy sects: Pharisees, Sadducees and Essenes, also as two political parties: Zealotes and Sicarii. There are also other, mostly Jewish sources, Old and New Testament, Rabbinic literature and Dead Sea Scrolls that represent other Judaic and Christian perspectives and also present some other groups not mentioned by Josephus Flavius, Scribes, Proselytes, Nazarenes and Herod's party. The most influential and respected groups in the Land were Pharisees and Scribes, for they were representatives of the traditional Judaic centre and were dedicated to preserving Jewish religious and national identity and a large amount of rabbinic interpretations of the Torah that were assembled during many decades. On the global scale most influential were Nazarenes, which developed into a massive Christian movement that spread throughout the World in years to come. However, the party with big support among the lowest parts of the society, but with a totally opposite ideology, were the Zealots and Sikarii. They based their movement on anti-roman pharisaic teachings and strong messianic beliefs. However, they were most radical and militant, so they became responsible for starting Great Jewish Revolts, which resulted in the Jewish war in 66. AD. to 135. AD and the destruction of the Judean state.

7. BIBLIOGRAFIJA

7.1. KRATICE

ANT.	Antiquities of the Jews – Židovske starine, Josip Flavije
APION.	Protiv Apiona, Josip Flavije
BELL. JUD.	Bellum Judaicum – Židovski rat, Josip Flavije
Dan.	Knjiga proroka Danijela, Stari Zavjet
DIO CASS.	Dio Cassius Cocceianus, Historia Romana – Dion Kasije, Rimska povijest
Dj.	Djela Apostolska, Novi Zavjet
Fil.	Poslanica Filemonu, Novi Zavjet
Iv.	Evangelje po Ivanu, Novi Zavjet
Izl.	Knjiga Izlaska, Stari Zavjet
JF.	Josip Flavije
Mk.	Evangelje po Marku, Novi Zavjet
Mt.	Evangelje po Mateju, Novi Zavjet
NZ.	Novi Zavjet
Pon. Zak.	Ponovljeni Zakonik, Stari Zavjet
Ps.	Knjiga psalama, Stari Zavjet
SZ.	Stari Zavjet
VITA	Život Josipa Flavija (grč. <i>Iosepou bios</i>)
1. Kralj.	Prva knjiga o Kraljevima, Stari Zavjet
1. Ljet.	Prva knjiga Ljetopisa, Stari Zavjet
1. Tim.	Prva poslanica Timoteju, Novi Zavjet
1. Sol.	Prva poslanica Solunjanima, Novi Zavjet
2. Kor.	Druga poslanica Korinćanima, Novi Zavjet
2. Ljet.	Druga knjiga Ljetopisa, Stari Zavjet
2. Sam.	Druga knjiga Samuelova, Stari Zavjet
2. Sol.	Druga poslanica Solunjanima, Novi Zavjet

7.2. IZVORI

Biblija: Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Prevod Stari zavjet Đura Daničić, Novi Zavjet Vuk Stefanović Karadžić – 4. izdanje. Beograd: Biblijsko društvo Srbije, 2017.

Dio Cassius Cocceianus. *Historia Romana.* Loeb Classical Library. Translation E. Cary. Harvard University Press, 1914.–1927.

Henokova knjiga: Hrvatski Henok. Zagreb: Anno Domini, 2009.

Josephus Flavius. *The New Complete Works of Josephus.* Translated by William Whiston. Commentary by Paul. L. Mainer. Grand Rapids: Kregel Publications, 1999.

Kornelije Tacit. *Anali.* Sabrana djela Kornelija Tacita. Svezak I. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

Pliny. *Natural History in Ten volumes* T. II, books II-VII, with an English translation by Harris Rackham [LCL 352], London, Cambridge Massachusetts: HUP, 1969.

Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta: Varaždinska Biblija. Varaždin: Hrvatski biblijski nakladnik, 2015.

Talmud. Urednik i prevoditelj Eugen Verber. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1990.

7.3. IZDANJA IZVORA I LITERATURA

Amihay 2013.

Aryeh Amihay. *Law and Society in the Dead Sea Scrolls: dissertation.* Department od Religion. Princeton University, 2013.

Aslan 2013.

Reza Aslan. *Zealot: The Life and Times of Jesus of Nazareth.* Random House, 2013.

Baumgarten 1984.

Albert I. Baumgarten. “*Josephus and Hippolytus on the Pharisees*” Hebrew Union College Annual, no. 55 (1984): 1-25.

Baumgarten 1989.

_____. “*American Jewish Scholarship on the Pharisees,*” in Jeffrey S. Gurock, ed., Ramaz: School, Community, Scholarship and Orthodoxy (Hoboken: Ktav, 1989), 124-136

Baumgarten 1995.

_____. “*Rabbinic Literature as a Source for the History of Jewish Sectarianism in the Second Temple Period,*” Dead Sea Discoveries 2:1 (April 1995): 14-57

Baumgarten 1997.

_____. *The Flourishing of Jewish Sects in the Maccabean Era.* Atlanta: Society of Biblical Literature, 1997.

- Baumgarten 1997a.
 _____ "He Knew that He Knew that He Knew that He was an Essene," *Journal of Jewish Studies*, vol. 48, no. 1 (Spring 1997): 53-61.
- Baumgarten 1998.
 _____ "Ancient Jewish Sectarianism," *Judaism* 47:4 (Fall 1998): 387-403
- Baumgarten 1999.
 _____ "The Current State of Qumran Studies: Crisis in the Scrollerly - A Dying Consensus" in Jacob Neusner and Alan J. Avery-Peck, eds., *Judaism in Late Antiquity, Part 3, Where We Stand: Issues and Debates in Ancient Judaism*, vol. 1 (Leiden: Brill, 1999), 99-122
- Baumgarten 2000.
 _____ "Pharisees," in Lawrence H. Schiffman and James C. VanderKam, eds., *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, vol. 2 (Oxford: Oxford University Press, 2000), 657-663
- Baumgarten 2008.
 _____ "Pharisaic Authority: Prophecy and Power (Ant. 17.41-45)," in Adele Reinhartz and Wayne MacCready, eds., *Common Judaism: Explorations in Second-Temple Judaism* (Minneapolis: Fortress Press, 2008), 75-90, 234-24
- Baumgarten 2010.
 _____ "Karaites, Qumran, the Calendar, and Beyond: At the Beginning of the Twenty-First Century" in Adolfo D. Roitman, et al., eds., *The Dead Sea Scrolls and Contemporary Culture: Celebrating 60 Years of Discovery* (Leiden: Brill, 2010), 603-619
- Baumgarten 2012.
 _____ "The Pursuit of the Millennium at Qumran," *AJS Perspectives* (Fall 2012): 10-11.
- Baumgarten 2015.
 _____ "Josephus and the Jewish Sects" in Honora Howell Chapman and Zuleika Rogers, eds., *A Companion to Josephus* (London: Wiley and Sons, 2015), 261-272
- Biblijski leksikon* 1988.
Biblijski leksikon, bez urednikova ili autorova imena [Priručnici. Biblioteka Centra za koncilna istraživanja, dokumentaciju i informacije „Kršćanska sadašnjost“ sv. 7], 1988³
- Boccaccini 2005.
 Gabriele Boccaccini. *Enoch and Qumran Origins: New Light on a Forgotten Connect-ION*. Grand Rapids: Eerdmans, 2005.
- Burns 2006.
 Joshua Ezra Burns. *Essene Sectarianism and Social Differentiation in Judaea after 70 C.E.* The Harvard Theological Review, Vol. 99, No. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Danon 1996.
 Cadik Danon. *Zbirka pojmova iz Judaizma*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1996.
- Davies 1989.
 William David Davies. *The Hellenistic Age, vol. 2 : History of Judaism*. Cambridge University Press, 1989.

Doudna 2013.

Gregory Doudna. *"The Sect of the Qumran Texts and its Leading Role in the Temple in Jerusalem During Much of the First Century BCE: Toward a New Framework for Understanding"* (2013).

Eisenberg 2006-2007.

Robert Eisenberg. *"Divided We Fall: The Roots of the Great Jewish Revolt against Rome."* Hirundo: The McGill journal of classical studies. Volume 5. Montreal: McGill University (2006-2007):147-160

Enciklopedijski teološki rječnik 2009.

Enciklopedijski teološki rječnik. Idejni začetnici i glavni urednici Luciano Pacomio, Vito Mancuso [Volumina Theologica sv. XXIX]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009.

Finkelstein 1940.

Louis Finkelstein. *The Pharisees: The sociological background of their faith, volume I, volume II*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1940.

Gabba 1999.

Emilio Gabba. *"The Social, Economic and Political History of Palestine 63 BCE-CE 70."* In *The Cambridge History of Judaism: Volume III The Early Roman Period*, ed. William Horbury, W.D. Davies & John Sturdy, 94-167. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Gams 1988.

Andrija Gams. *Biblija u svetlu društvenih borbi*. Beograd, Naučna knjiga, 1988.

Ilan 2010.

Tal Ilan. *"Women in Qumran and the Dead Sea Scrolls,"* in *The Oxford Handbook of the Dead Sea Scrolls*, eds. Timothy H. Lim and John J. Collins (Oxford: Oxford University Press, 2010) 123-47.

Lisičar 1971.

Petar Lisičar. *Grci i Rimljani*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

McGoodwin 1981.

Michael McGoodwin. *Flavius Josephus: The Jew war (Bellum Judaicum): comments*. Penguin Books, 1981.

Mihal-Brandl 2011.

Naida Mihal-Brandl, *Povijest hrvatskih Židova od antike do kraja Drugog svjetskog rata za Azoo: priručnik za kolegij Periodizacija židovske povijesti*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

Morrison 1890.

William Douglas Morrison. *The Jews Under Roman Rule*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1890.

Perkins 2011.

Nancy Perkins. *The Book of Enoch and Second Temple Judaism. Student Works: Theses and Dissertations*. East Tennessee State University, 2011.

Rebić 1992.

Adalbert Rebić. *Biblijske starine* [Priručnici. Biblioteka Centra za koncilski istraživanja, dokumentaciju i informacije „Kršćanska sadašnjost“ sv. 20]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost 1992.

Schurer 1972.

Emil Schurer. *The Literature of the Jewish People in the time of Jesus*. Edited by Nahum N. Glatzer. New York: Schocken Books, 1972.

Schwartz 2001.

Seth Schwartz. *Imperialism and Jewish Society, 200 BCE to 640 CE*. Princeton: Princeton University Press, 2001.

Smallwood 1981.

Edith Mary Smallwood. *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian: A Study in Political Relations*. Leiden: E. J. Brill, 1981.

Stanojević 2012.

Željko Stanojević. *Kumranski spisi*. Centar za hebrejski jezik Beograd. Beograd: Topalović, 2012.

Tomson 2019.

Peter J. Tomson. *Studies on Jews and Christians in the First and Second Centuries*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2019.

Verber 1982.

Eugen Verber. *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1982.

Zeitlin 1969.

Solomon Zeitlin. *The Rise and Fall of the Judaean State: A Political, Social and Religious History of the Second Commonwealth. Volume II 37 B.C.E.-66 C.E.* Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1969.

Wilson 1973.

Brian Wilson. *Magic and the Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest Among Tribal and Third-World Peoples*. London: Heinemann, 1973.

Yost 1953-1957.

Frank Yost. *The Jews of the First Century. Vol. 5*. Washington D.C.: Review and Herald, 1953-1957.

7.4. MREŽA

Baumgarten 1983.

Albert I. Baumgarten. "The Name of the Pharisees," *Journal of Biblical Literature* 102:3 (September 1983): 411-428

https://www.academia.edu/36234748/Albert_I._Baumgarten_The_Name_of_the_Pharisees_Journal_of_Biblical_Literature_102_3_September_1983_411-428

Baumgarten 1987.

"The Pharisaic Paradosis," *Harvard Theological Review* 80:1 (January 1987): 63-77

https://www.academia.edu/36234795/Albert_I._Baumgarten_The_Pharisaic_Paradosis_Harvard_Theological_Review_80_1_January_1987_63-77

Benjamin 1998.

Isaac Benjamin. *The Near East under Roman Rule: Selected papers*. Leiden; New York; Köln: Brill, 1998.

https://books.google.hr/books?id=jjcPG5UInzgC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Chancey 2005.

Mark A. Chancey. *Greco-Roman Culture and the Galilee of Jesus*. New York: Cambridge University Press, 2005.

https://books.google.co.uk/books?id=q4AYezkifKoC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Foakes-Jackson 1928.

Frederick John Foakes-Jackson. *The History of the Christian Church: From the Earliest Times to A.D. 461*. New York: George H. Doran Company, 1928.

<https://archive.org/details/historyofthechri027628mbp/page/n7/mode/2up>

Kershaw 2013.

Stephen Kershaw. *The Roman Empire: Rise and Fall*. London: Constable & Robinson, 2013.

<https://www.scribd.com/document/258737762/A-Brief-History-of-the-Roman-Empire-Stephen-Kershaw>

Mercer 1913.

Samuel Alfred Browne Mercer. *Extra-Biblical Sources for Hebrew and Jewish History*. New York: Longmans, Green and Co., 1913.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc2.ark:/13960/t3ws8km55&view=1up&seq=7>

Riggs 1921.

James Stivenson Riggs. *History of the Jewish People During the Maccabean and Roman Periods*. New York: Charles Scribner's Sons, 1921.

<https://archive.org/details/historyofjewish00rigg/page/n15/mode/2up>

Safrai, Flusser, Stern 1974.

Shmuel Safrai, David Flusser, M. Stern. *The Jewish People in the First Century, volume. 1*. Philadelphia: Fortune Press, 1974.

[https://www.sifadesign.it/religion-spirituality/judaism/137368-the-jewish-people-in-the-first-century-historical-geography-political-history-social-cultural-and-religious-life-and-institutions-vol-2-iudaicarum-ad-novum-testamentum-section-1\)-shmuel-safr-epub-download.html](https://www.sifadesign.it/religion-spirituality/judaism/137368-the-jewish-people-in-the-first-century-historical-geography-political-history-social-cultural-and-religious-life-and-institutions-vol-2-iudaicarum-ad-novum-testamentum-section-1)-shmuel-safr-epub-download.html)

PRILOZI

Prilog 1.

Karta Rimskog Carstva s provincijama za vrijeme Augustove vlasti

World History Encyclopedia. The Provinces of the Roman Empire under Augustus.

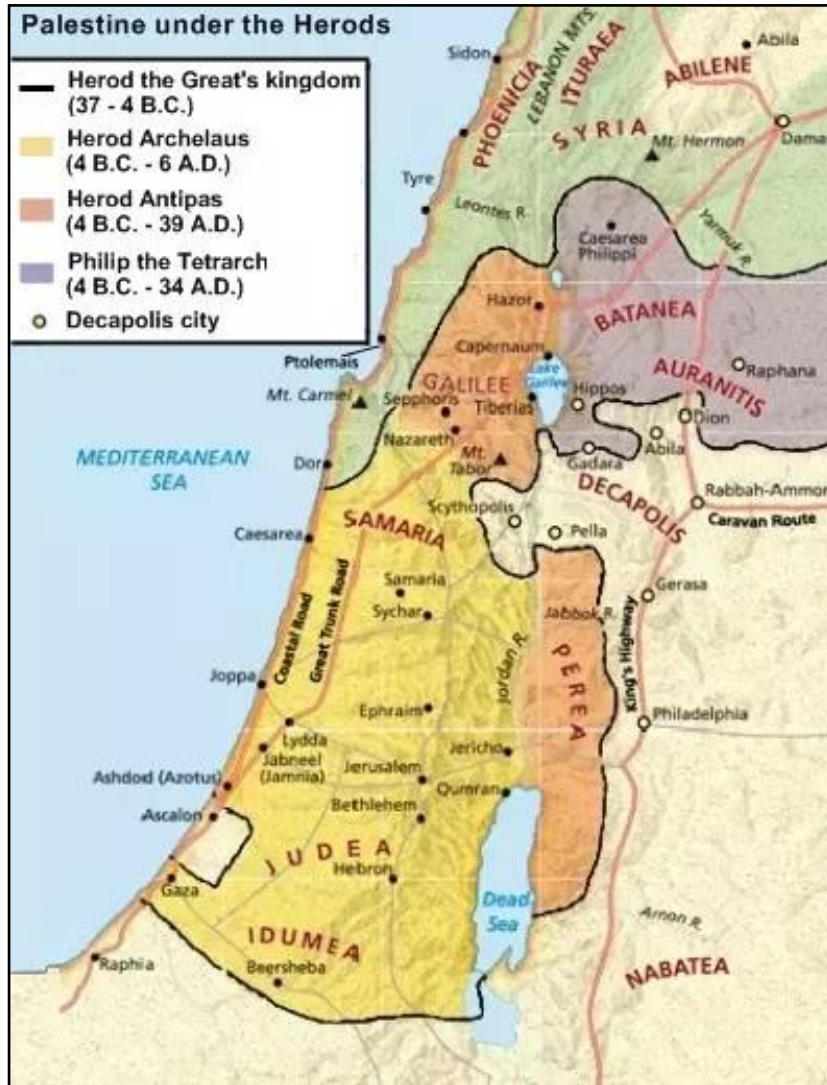
<https://www.worldhistory.org/image/15518/the-provinces-of-the-roman-empire-under-augustus/>

Prilog 2.

Karta provincije Judeje za vrijeme Heroda Velikoga i njegovih nasljednika
Quora, Did Jesus come from Roman Palestine?

<https://www.quora.com/Did-Jesus-come-from-Roman-Palestine>

Prilog 3.

Arheološka nalazišta Kumranskih spisa u špiljama, Wadi Qumran, Izrael.

Explore, The Greatest Archaeological Discovery of the 20th Century: An Interview with a Renowned Expert on the Dead Sea Scrolls

<https://www.thegospelcoalition.org/blogs/justin-taylor/greatest-archaeological-discovery-20th-century-interview-renowned-expert-dead-sea-scrolls/>

Prilog 4.

Fragmenti Pravilnika zajedništva: Qumran, Izrael

Željko Stanojević. Kumranski spisi. Centar za hebrejski jezik Beograd. Beograd: Topalović, 2012, 114. str.

Prilog 5.

Dio teksta Disciplinskog priručnika: Qumran, Izrael.

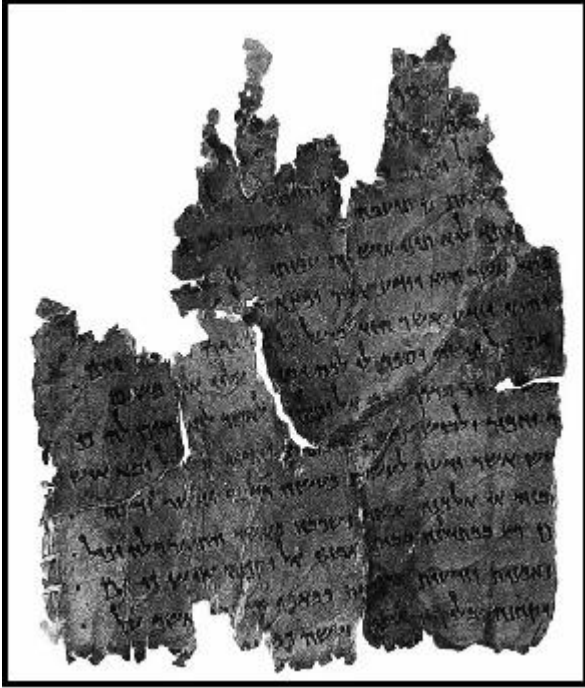
Željko Stanojević. Kumranski spisi. Centar za hebrejski jezik Beograd. Beograd: Topalović, 2012, 116. str.

Prilog 6.

Fragmenti Damaškog dokumenta: Qumran, Izrael.

Željko Stanojević. Kumranski spisi. Centar za hebrejski jezik Beograd. Beograd: Topalović, 2012, 117. str.

Prilog 7.

Jedna traka Bakrenog svitka: Qumran, Izrael.

Željko Stanojević. Kumranski spisi. Centar za hebrejski jezik Beograd. Beograd: Topalović, 2012, 113. str.

Prilog 8.

3D grafika Drugoga Hrama u 1. stoljeću, Jeruzalem, Izrael.

Cambridge University Press, Sightseeing and Spectacle at the Jewish Temple.

<https://www.cambridge.org/core/journals/ajs-review/article/abs/sightseeing-and-spectacle-at-the-jewish-temple/3F243CA9E655C57468300E99A0599F05>

Prilog 9.

Ostaci utvrde Masade, Nacionalni park Masada, Izrael.

History Chanel, Masada.

<https://www.history.com/topics/ancient-middle-east/masada>

